

ESTUDIS

FRANCESC FORN I SALVÀ
1652, l'any de la pesta a Mataró

JOSEP ESTRUCH TRAITÉ
Notícia de l'exvot del bergantí goleta Sebastiano *ofert a la Mare de Déu de la Cisa pel capità Pau Lloveras i Riera a final del segle XIX*

MANUEL CUSACHS I CORREDOR
Antonio Díaz García Conde *(1914-1976). Un mataroní d'adopció que triumfà com a compositor de cinema a Mèxic (I)*

FULLS/130

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, juny 2021

FULLS/130
del Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró, juny 2021

TAULA

Coberta: Cartell de l'exposició *Art i Festa. Més d'un segle de cartells i programes de Les Santes*.
Autora del cartell: Conxi Duro.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
www.masmm.org

Director: Nicolau Guanyabens i Calvet

Consell de redacció: Nicolau Guanyabens i Calvet
Joan Castellà i Oliva
Jordi Malé i Pegueroles

Composició i impressió:
Imprempta Copirap - c/Tetuan,34 - 08302 MATARÓ

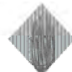
Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN:* 0212-9248

Amb la col·laboració de

Ajuntament de Mataró

Amb el suport de

Institut Ramon Muntaner
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana

EDITORIAL

EXPOSICIÓ D'ÈXIT

L'esdeveniment central de la commemoració del 75è aniversari del Museu Arxiu de Santa Maria és l'exposició *Art i Festa. Més d'un segle de cartells i programes*, que s'ha inaugurat el 18 de juny i que restarà oberta fins a finals d'agost a la planta baixa de l'Ateneu de la Fundació Iluro.

Conscients del ric patrimoni que l'entitat atresora, hem dut a terme l'antiga aspiració de fer una exposició de gran format al centre de la ciutat, per un període llarg i en ple estiu, amb la nostra excepcional col·lecció de cartells i programes de la Festa Major, un conjunt documental d'una magnitud mai exposada, que enllaça la cultura popular i l'esperit festiu amb l'experiència artística.

Aquesta excepcional col·lecció s'ha forjat gràcies a l'esperit arxivístic i el zel per la conservació dels companys que ens han precedit. Passats quaranta anys, ara valorem la perseverança de l'equip que l'any 1979 inaugurà la secció museística de les Santes, amb plena consciència que vetllaven per un patrimoni que esdevindria un bé cultural d'alt interès històric.

Preparant l'exposició de l'efemèride d'aquest 2021, hem tingut el convenciment que era la gran ocasió per oferir a la ciutat el regal que suposa aquesta mostra, bo i comptant que l'equip del Museu Arxiu respondria al repte.

Sabíem que els cartells, ordenats cronològicament i ben documentats, podien ser un homenatge al conjunt d'artistes que han il·lustrat aquest gran llenç infinit de Les Santes, tal com poèticament s'explica al guió. I també era el moment adequat per afrontar la necessària restauració dels cartells més antics i més malmesos.

.../...

Jaume Calsapeu ha escrit el guió de l'exposició: gran coneixedor de Les Santes i del cartellisme, que va viure, amb la il·lusió juvenil del moment, el rescat de la festa per part del Foment, era la persona indicada per fer-ho.

Talment com la Conxi Duro era la persona idònia per dissenyar la mostra i tot el grafisme que l'envolta, perquè ja havia demostrat talent, eficiència i creativitat en exposicions anteriors, com la dedicada al fotògraf Lluís Pineda. Un encert haver confiat en ella.

Aquesta mostra és un esdeveniment de ciutat. I així ho han entès la Fundació Iluro, la Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró i l'Arxiu Comarcal del Maresme. Agraïm a les tres institucions el que hi han posat de la seva part. I fem extensiu l'agraïment a les empreses i els establiments de proximitat que, coneixent el tarannà i l'aportació cultural del Museu Arxiu, ens han ajudat amb aportacions logístiques i dineràries.

Entre el 18 i el 30 de juny, han entrat a veure l'exposició 2.698 visitants. S'han pro-gramat visites guiades per al públic general i per a grups de joves i infants dels casals d'estiu. S'ha creat, a més, una aplicació per a mòbil que permet descobrir curiositats d'alguns dels cartells, i també el hashtag #artifesta per publicar fotografies fetes al *photocall* de l'espai final de la mostra. Aquests recursos busquen la interacció entre visitants i exposició, tan característica del nostre temps.

Els cartells de la Festa Major des de 1894 fins a 2021 formen un recorregut visual per la història i l'art gràfic de la ciutat. Amb aquesta exposició, els més joves poden adonar-se dels vincles que les obres artístiques i gràfiques tenen sovint amb realitats immediates com ara les celebracions festives, i els més grans poden gaudir dels records i les emocions que de sempre susciten l'Art i la Festa.

ACTUALITAT

LLIURAMENT DEL PROJECTE RE-ORG

Entre el 10 de desembre de 2020 i el 25 de gener de 2021, s'han dut a terme les fases 1 i 2 del projecte RE-ORG a tres seccions del Museu: les Santes, el Roser i la Sala de Síntesi. Es tracta d'un estudi complet de les condicions actuals dels dipòsits, que ha de desembocar en la fase 3: un pla d'acció per implementar l'actualització del Museu.

Personal de l'empresa Atelier do Tempo S.L. revisant les peces de l'antic retaule major a la secció del Roser.
Foto: Bea Montobbio.

L'actuació ha anat a càrrec de l'empresa Atelier do Tempo S.L., amb un equip format per les restauradores Beatriz Montobbio, Natalia Nogueras i Núria Piqué, i pel consultor Manel Benazet, amb la col·laboració de l'arquitecte del Bisbat Jordi Sales. L'estudi ha estat possible gràcies a una aportació de l'Arquebisbat de Barcelona i una subvenció del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Per millorar les condicions de conservació i d'accés a les col·leccions, el Museu Arxiu opta per seguir el mètode i les recomanacions d'aquest projecte RE-ORG, desenvolupat per l'ICCROM, l'Organització intergovernamental que treballa al servei dels Estats per promoure la conservació de totes les formes de patrimoni cultural a totes les regions del món, en col·laboració amb la UNESCO.

TRASPÀS DE DOCUMENTS A ALTRES ARXIUS

Entre 2011 i 2021, fruit de la revisió dels fons, i en especial de les col·leccions patrimonials, que conserva el Museu Arxiu, s'han detectat conjunts de documentació descontextualitzada, sense cap vinculació amb la ciutat de Mataró i relacionada amb altres poblacions. Són materials molt variats i de diferent valor històric. Hi podem trobar des d'un programa de les festes de Cabrera de Mar dels anys cinquanta fins a tres lligalls de capbreus d'entre 1770 i 1856 del senyor del castell de Sentmenat.

Fins ara, aquestes són les institucions a les quals s'han traspassat materials documentals:

Ajuntament de Quart
Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès
Arxiu Comarcal del Maresme – Arxiu Municipal de Mataró
Arxiu Comarcal d'Osona
Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany
Arxiu Comarcal del Ripollès
Arxiu Comarcal del Vallès Oriental
Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar
Arxiu Històric Municipal del Masnou
Arxiu Municipal de Canet de Mar
Arxiu Municipal de districte de les Corts de Barcelona
Arxiu Municipal de Dosrius
Arxiu Municipal de Llavaneres
Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols
Arxiu Municipal de Sentmenat
Arxiu Municipal de Terrassa
Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí
Arxiu Municipal de Vic
Arxiu Municipal de Vilassar de Mar
Arxiu Parroquial d'Alella
Associació Amics de Tous
Biblioteca de Cabrera
Biblioteca de Cabrils
Casal Català de Saragossa
Institut Cartogràfic i Geogràfic de Catalunya
Museu Arxiu de Vilassar de Dalt
Museu de Mataró
Museu Marés
Museu i Arxiu Històric de Sabadell
Patronat Municipal de la Patum de Berga

A les biblioteques de Mataró, s'hi han transferit volums d'hemeroteca local repetits:

Biblioteca Antoni Comas

Biblioteca de la Fundació Iluro

Biblioteca Pompeu Fabra

Acte de lliurament dels capbreus del senyor del castell de Sentmenat.

Francesc Costa i Rafaela Garcia, en nom del Museu Arxiu, fan entrega de la documentació a Marc Verneda, alcalde, i a Brigitte Navarrete, tercera tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Sentmenat. 16 de juny de 2021.

Foto: Sara Anaya.

INAUGURACIÓ DE L'EXPOSICIÓ *ART I FESTA. MÉS D'UN SEGLE DE CARTELLS I PROGRAMES DE LES SANTES*

El passat divendres dia 18 de juny, a la una del migdia, es va inaugurar l'exposició *Art i Festa* a l'Ateneu de la Fundació Iluro, amb un acte a porta tancada i amb inscripció prèvia per les restriccions sanitàries. Hi van assistir més de noranta convidats. Hi van prendre la paraula: Lluïsa Llaquet, membre del Patronat de la Fundació Iluro; Nicolau Guanyabens, president del Museu Arxiu; Enric Cobo, cap de Coordinació dels arxius Comarcals, i María José Pérez, regidora adjunta de Cultura de l'Ajuntament de Mataró.

L'exposició es pot veure fins al dia 29 d'agost, en l'horari habitual de les sales de l'Ateneu: de dimarts a dissabte de 17.30 a 20.30 h, i diumenges i festius d'11.30 a 13.30 i de 18.30 a 20.30 h.

És la mostra de la gran col·lecció de cartells i programes de la festa de Les Santes que el Museu Arxiu de Santa Maria conserva, amb exemplars únics del tombant del segle XIX al XX.

Membres del Museu Arxiu revisant els marcs dels cartells i preparant-ne de nous. Fotos: Conxi Duro.

Treballs de restauració de l'equip encapçalat per Cristina Navarro. Fotos: Conxi Duro.

Els diferents espais en què es divideix l'exposició exploren la relació entre art i festa en èpoques successives de la nostra història. Dels exemplars vuitcentistes als de la diversitat contemporània, passant pels cartells de la República, per un dels pocs cartells existents de 1936, els de la postguerra, els de l'escola de Mataró o els de la modernitat més innovadora, la mostra convida a resseguir la mirada d'artistes i grafistes sobre la celebració festiva, i la petjada que al llarg del temps hi han deixat impresa els cartells i els programes amb el seu llenguatge i la seva plasticitat.

A la sala que dona a la Riera, un vídeo mostra com s'ha fet l'exposició (el *making off*). Al punt d'enllaç de les dues grans sales de l'Ateneu hi ha un espai dedicat als programes de Festa Major de Publicitat Fermalli, paral·lels als oficials, amb vuitanta anys de trajectòria i amb la participació de coneguts il·lustradors i escriptors locals. A la sala del carrer Bonaire hi ha una secció dedicada als cartells i programes del Foment (1975-1978), que duien el lema *Les Santes: Fem-ne Festa Major!*

La mostra acaba amb el quadre original de Marta Floriach que s'havia de convertir en el cartell de l'any passat, i que esdevindrà, aquest any sí, el cartell de la Festa Major.

La producció de l'exposició ha anat a càrrec de l'equip del Museu Arxiu de Santa Maria, que a l'hora del muntatge ha tingut l'ajuda de l'equip de sala de la Fundació Iluro. Nicolau Guanyabens, Joan Castellà, Jordi Malé i Albert Dresaire n'han coordinat els treballs. Conxi Duro ha comissariat la mostra i és la responsable de tot disseny expositiu i gràfic. El guió és de Jaume Calsapeu, i els textos a peu de cartell són de Jaume Calsapeu i Jordi Malé.

L'equip que ha restaurat cinc dels més antics cartells està format per Cristina Navarro, Clàudia Ayats i Marta Adillón. L'aplicació per a mòbils amb què es poden descobrir curiositats d'alguns cartells és obra d'Òscar Ruiz. Publicitat Fermalli ha estat l'empresa responsable de les retolacions; Àgora, de les visites guiades, i Miquel López, de la tria de l'ambientació musical.

Xavier Raba i Joaquín Hurtado, de l'equip de la Fundació Iluro, preparant la instal·lació dels cartells.

Joan Calbo de Publicitat Fermalli col·locant un rètol explicatiu. Fotos: Conxi Duro.

Dos moments de l'acte d'inauguració de l'exposició, el 18 de juny. Fotos: Oriol Ponsa.

Dues imatges de detall de l'exposició, el mateix dia de la inauguració. Fotos: Oriol Ponsa.

Visita guiada per Jaume Calsapeu destinada als membres del Museu Arxiu, el 29 de juny de 2021. Foto: Conxi Duro.

Conxi Duro en el *photocall* de l'exposició, el 18 de juny. Foto: Oriol Ponsa.

CONVOCATÒRIA DE LA XXXVIII SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS

El Museu Arxiu de Santa Maria, Centre d'Estudis Locals de Mataró, prepara la XXXVIII Sessió d'Estudis Mataronins, prevista per al dissabte 20 de novembre de 2021.

Es convoquen investigadors i investigadores en qualsevol àrea de recerca perquè hi puguin presentar comunicacions escrites. Hauran de ser estudis inèdits i el seu àmbit geogràfic es limitarà al Maresme. Tot i que cada participant pot presentar més d'una comunicació, l'organització tindrà la facultat d'acceptar-ne només una en cas que el nombre total de les proposades sigui elevat.

Per poder presentar la comunicació, cal abans enviar-ne un petit resum en Word de no més de 10 ratlles (lletra Times New Roman de mida 12 i interlineat 1,5) a aquesta adreça electrònica: enricsubina@yahoo.es. El termini per enviar aquest resum finalitza el dia 6 de novembre de 2021.

En l'acte de la Sessió d'Estudis es disposarà de 10 minuts per presentar la comunicació i permetre, així, el debat posterior. L'exposició dels treballs podrà anar acompanyada de material audiovisual, però caldrà portar-lo com a mínim deu minuts abans que comenci la Sessió o durant el descans de l'intermedi.

Les comunicacions acceptades hauran de redactar-se en dues versions: la breu, que es publicarà en paper, i la completa, que s'inclourà al portal web RACO (Revistes Catalanes amb Accés Obert: www.raco.cat), on es podrà consultar en línia. Les dues versions escrites de la comunicació hauran de ser lliurades abans del 31 de gener de 2022 a aquesta adreça electrònica: enricsubina@yahoo.es.

La versió breu de la comunicació s'ha de presentar en format electrònic (Microsoft Word) i cal escriure-la sobre una plantilla predeterminada (sessió_breu.doc), que es pot descarregar a la pàgina web del MASMM (www.masmm.org), dins la secció de Publicacions / Sessions d'Estudis Mataronins; en aquesta pàgina també es troben les «Normes de presentació» que cal seguir. L'extensió màxima que pot tenir la versió breu de la comunicació és de 4 pàgines de la plantilla.

La versió completa de la comunicació s'ha de presentar igualment en format electrònic (Microsoft Word) i cal escriure-la sobre una plantilla predeterminada (sessió_completa.doc), que es pot descarregar a la pàgina web del MASMM (www.masmm.org), dins la secció de Publicacions / Sessions d'Estudis Mataronins; en aquesta pàgina també es troben les «Normes de presentació» que cal seguir. L'extensió màxima que pot tenir la versió completa de la comunicació és de 25 pàgines de la plantilla.

L'edició digital de les comunicacions i l'edició en paper dels seus resums van a càrrec del Museu Arxiu de Santa Maria, amb la col·laboració de la Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró.

NOTÍCIA DE DONATIUS RECENTS

Entre març i juny, el Museu Arxiu ha ingressat documents diversos de particulars, als quals agraïm les seves aportacions. Són: Josep Antoni Cortés, Maria Teresa Nogué, Miquel Vallmajor, Carme Selva i Jordi Marcillas.

Amadeu Casanovas ha fet donació del volum de les seves memòries en l'àmbit del teatre i de l'òpera, com a actor en obres programades a Mataró i com a tenor reconegut internacionalment. L'àlbum està encapçalat per una dedicatòria expressa per al Museu Arxiu.

Així mateix, Joaquim Montserrat ha lliurat un volum que recull la transcripció i els comentaris del dietari escrit pel seu avi Josep Montserrat i Cuadrada. Es titula Relat autobiogràfic de la detenció el 18 de juliol de 1936, l'empresonament, el judici, la marxa a l'exili, els dos anys al Brasil i el retorn.

A tots, moltes gràcies per la confiança.

El gener de 1652 la pesta irrompé violentament a Mataró. L'epidèmia es descontrolà tant, que desembocà en l'evacuació total de la vila. El dia 16 d'agost del mateix any la majoria de mataronins retornaren a les seves llars, però amb la incertesa del que encara podia passar. Durant el 1653 continuà havent-hi casos d'empestats, però cada cop en menor quantitat, fins que la malaltia desaparegué el 1654.

Francesc Forn i Salvà tractà aquest episodi a *Déu nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi*, un treball accèssit del Premi Iluro 1992. Havent trobat i estudiat nova documentació, en aquest article complementa i actualitza l'estudi del tràgic malson de la darrera gran pesta que patí la vila i que perdurà en el record col·lectiu com una amenaça permanent.

1652, L'ANY DE LA PESTA A MATARÓ

AL LLINDAR

El 1651, any de pesta declarada a Barcelona, feia onze anys que els pobles i ciutats de Catalunya vivien immersos en la guerra dels Segadors o de Separació (1640-1659), una guerra que enfonsà el Principat en una crisi sense precedents en tota l'Edat Moderna. La guerra es va sobreposar a una situació de carestia alimentària, provocada per anys seguits de sequera, que arribà al punt culminant l'any 1650. I llavors, com un càstig diví caigut del cel, esclatà la pesta. Ja a final de 1650, a partir de dos focus epidèmics, un a l'Empordà i comarques gironines i un altre procedent de les terres valencianes, el contagi arribà a Barcelona i els entorns a començament de 1651, provocant situacions de terror i pànic col·lectius. Els moviments dels exèrcits escampaven el bacteri per tota la geografia catalana, mentre que els consells de cada població s'esforçaven infructuosament per aturar la temuda epidèmia.

Mataró fou saquejada a final de 1651 per l'exèrcit francès, teòric aliat de les autoritats catalanes. Uns mesos després, el gener de 1652, la pesta irrompé violentament a la vila, sense fer cas de les muralles ni de les precaucions del consell mataroní. Amb l'increment dels contagiats, el descontrol de l'epidèmia, que causà la mort de tots els jurats i la majoria de consellers, produí l'evacuació total de la vila. El dia 16 d'agost de 1652, diada de Sant Roc, les autoritats i la majoria de mataronins retornaren, amb tota la solemnitat possible, a les seves llars amb la incertesa del que es trobarien. Al llarg de 1653 se seguiren donant casos d'empestats a Mataró, cada cop menys freqüents, fins a la seva desaparició a començament de 1654. La crisi demogràfica se superà, però en la consciència col·lectiva perdurà el record de la pesta com un tràgic malson.

LA PESTA, UNA MALALTIA BÍBLICA

La Bíblia fa diverses referències a la pesta. Aquella malaltia era el *mal de David*, el pitjor flagell amb el qual la divinitat volgué castigar tostemps els pecats i la supèrbia dels humans. Identificada com el quart genet de l'Apocalipsi —«un cavall cendrós i el que hi muntava tenia per nom la Mort»—,[1] només la seva menció provocava l'espant i el terror col·lectius. Aquest caràcter de càstig diví, el tenien clar les societats de l'Antic Règim. La pesta era el «flagell que Déu Nostre Senyor nos està castigant», escrivien els consellers de Santa Maria d'Arenys.[2] «La justícia divina té la spasa desembaynada contra nosaltres», es lamentaven els jurats de la Vilanova de Palafolls, al mateix temps que afirmaven que era una malaltia «que nosaltres temem molt».[3]

Els efectes devastadors de la pesta sobre les societats, els tenien clars els doctors en medicina gironins Dimas Vileta i Lluís Mora, que van escriure que «totas las malaltias juntas no poden igualar-se a la Peste, y sí sols la Peste mereix dir-se Bellum Dei [Guerra de Déu] perquè ella sola és la que ab breu temps no sols acaba ciutats, però Regnes» (Camps / Camps 1985: 37). Els contemporanis l'anomenaven *contagi,* ja que tenien clar que una de les seves característiques més rellevants era el seu caràcter contagiós; també era coneguda com a *mal contagiós*, *morbo*, *pesta* o *pestilència*. Els

Un dels gravats d'Albrecht Dürer de la sèrie *Els quatre genets de l'Apocalipsi*, editada el 1498. La pesta s'identificava amb el quart genet.

malalts eren els *emmorbits*, els *encontrats* o empestats.

Avui sabem que la pesta és provocada pel bacteri Yersínia Pestis, un bacil transmès per la puça de la rata en primer terme. Un cop la rata ha mort per causa de la mateixa malaltia, les puces cerquen altres hostes i prenen llavors el protagonisme d'agents transmissors les puces d'humans, de gossos, de gats... Un dels primers senyals inquietants de l'arribada de la pesta era el fet de trobar rates mortes sense un motiu que expliqués aquella mortalitat.

A l'Antic Règim ho tenien difícil per lluitar i enfrontar-se al que es creia que era la voluntat del cel, però, malgrat aquella creença i malgrat la duresa dels temps de fam i guerra, les autoritats, nombrosos voluntaris i un munt de religiosos s'hi van enfrontar, amb remeis naturals i amb remeis sobrenaturals.

LA LLUITA CONTRA LA PESTA

Els remeis per fer front a la temuda pesta es mogueren en dos àmbits: l'ordre natural i l'ordre diví. En l'ordre natural, els doctors en medicina i cirurgians compartien una visió galènica del món i de la malaltia. Per a Galè (segle II), tota la natura era composta per quatre elements: terra, aigua, aire i foc. Cada element tenia la seva qualitat i estava present en el cos humà en forma de quatre humors; si algun d'aquests humors es desequilibrava, apareixia la malaltia. La influència dels astres sobre la salut humana estava fora de dubte per als doctors en medicina, a més de prendre en consideració altres factors com el clima, l'alimentació i el descans, les secrecions i excrecions, les passions i les emocions. Per conèixer el desenllaç d'una malaltia, «se han de saber dos cosas: la primera el propio dia que comenzó la enfermedad, o sea sintió mala gana, y la otra el día de la conjunción [del sol i la lluna] propasada». Depenent dels dies que haguessin passat des de la conjunció, la malaltia perduraria o hi hauria millora o s'esdevindria perill de mort (Cortés 1760: 238). Tot allò que alterés l'equilibri dels elements, com ara eclipsis, cometes, terratrèmols, tempestes..., pertorbava la puresa de l'aire i predisposava a l'epidèmia. Tal com va escriure el gran metge Jaume d'Agramont, «pestilèntia és mutació contra natura de l'aire» (Cuadrada 2012: 87). A part de la febre, vòmits i mareigs, el símptoma definitiu que feia diagnosticar que es tractava del contagi era l'aparició de bubons en diferents parts del cos. La malaltia podia posar fi a la vida de la persona infectada en una setmana.

Las cualidades.	*Caliente y húmeda.*	*Çaliente y seca.*	*Fria y húmeda*	*Fria y seca.*
Los 4 elementos.	Aire.	Fuego.	Agua.	Tierra.
Las 4 partes del mundo.	Mediodia.	Occidente.	Oriente.	Septentrion.
Los 4 vientos.	Meridiano.	Poniente.	Levante.	Tramõtana.
Las 4 partes del año.	Primavera.	Estío.	Invierno	Otoño.
Los 4 humores.	Sangre.	Cólera.	Flema.	Melancolía
Las 4 edades del hombre.	Niñéz.	Juventud.	Vejéz.	Decrepitud.
La cualidad de los doce signos.	Gemin. Libra. Aquar.	Aries. Leo. Sagitar.	Cancer. Escorp. Piscis.	Tauro. Virgo. Capric.

Taula d'un antic llunari (Cortés 1760: 18) en què apareixen els quatre elements de la natura (aigua, foc, aire i terra), paral·lelament als quatre humors del cos humà (sang, còlera o bilis, flegma i malenconia o atrabilis).

Un cop fet el diagnòstic i dictats els remeis, entraven en acció els cirurgians o barbers. Ells eren els encarregats de portar a terme les sagnies, aplicar les ventoses, fer els banys, donar els laxants, fer prendre les aigües cordials, píndoles preparades pels apotecaris... La Triaga Magna i la pols de mòmia, productes molt cars, foren receptats sovint pels metges.[4] Les extirpacions o cauteritzacions dels bubons eren descartades pel patiment que comportava per al malalt. Tots els remeis, la majoria de vegades, es mostraren ineficaços per fer front a la pesta.

Les autoritats municipals, jurats, consellers i morbers, amb la junta del morbo, autoritats màximes en cas d'epidèmia, portaren a terme una lluita titànica per aïllar els focus de contagi. La seva feina anà encaminada a tallar els contactes amb els indrets infectats, fossin pobles o zones més extenses, i aïllar els pobres empestats. Es prohibia el comerç amb les zones contagiades, es controlava l'entrada de persones forasteres i es *trencaven* els camins amb arbres al mig del camí o fossats que impedissin el pas de carros. A les entrades de les poblacions, s'aixecaven unes barraques per obligar a la quarantena tots els qui hi volguessin entrar, fins i tot els qui portaven butlleta de sanitat. Pel que feia als contagiats, se'ls aïllava de la resta de la població i se'ls obligava a passar la quarantena, si podia ser a la mateixa casa del malalt juntament amb la família; llavors la casa era marcada amb una creu blanca. Si no era possible la quarantena a la casa, se'ls portava a barraques aixecades a una distància prudent del nucli urbà per passar el confinament. Aquestes quarantenes o purgues podien arribar sovint als quaranta dies d'aïllament. Les cases infectades que s'havien buidat eren tancades amb llistons clavats a la porta i les finestres. Les barraques, amb el seu arsenal de puces, eren indrets on el contagi era pràcticament segur. Fora de la població, a manera d'hospitals improvisats, s'instal·laven morberies on els empestats eren atesos per religiosos, sobretot caputxins i altres voluntaris, metges i barbers. Al costat de la morberia s'habilitava el cementiri del morbo, on eren enterrades les nombroses víctimes del contagi, recobertes amb una bona capa de calç.

Seguint les indicacions de les juntes del morbo, les cases infectades havien de ser purificades, és a dir, calia netejar-les de la qualitat malèfica que transmetia el morbo. Les purificacions es feien amb perfums cremats en petites fogueres a l'interior de cada habitació. És probable que les puces i les rates no sobrevisquessin a l'operació. Un cop purificada, la casa podia tornar a ser habitada.

La influència dels astres sobre l'aparició i l'evolució de la pesta era una certesa acceptada per tothom. Però, com afirmava el *Lunario*: «Astra movent homines, sed Deus astra movet» (Cortés 1760: 100), és a dir, els astres mouen els homes, però Déu mou els astres. En darrer terme, la malaltia era un càstig del cel. A partir d'aquest convenciment, calia buscar remeis sobrenaturals. El més habitual fou el fet d'encomanar-se a sants protectors i celebrar la seva diada com una de les festes més importants de l'any. Els sants més habituals foren sant Roc, sant Sebastià i sant Francesc de Paula, al mateix temps que es manifestava una gran devoció cap a les marededéus. Tot i el risc evident de contagi, sovintejaren les funcions religioses a l'interior de les esglésies, i les processons a l'exterior, per demanar a la clemència divina que s'acabés el càstig.

Les creences populars complementaven totes aquestes mesures amb una colla d'elements als quals s'atribuïen propietats protectores i curatives: amulets, pedres, bosses amb herbes, corall, metalls, alls... Sovint eren elements religiosos: estampes, medalles, exvots... (Zarzoso 2014).

Gravat d'un antic llunari (Cortés 1760: 109) que reflecteix la creença en la influència dels astres damunt les malalties per part de la medicina del segle XVII.

CATALUNYA A MITJAN SEGLE XVII: FAM, GUERRA I PESTA

L'arribada de la Pesta Negra a Catalunya l'any 1348 marcà un punt d'inflexió en els diferents àmbits de la societat catalana, fins al punt que la davallada demogràfica que provocà el contagi ha estat considerada per diferents historiadors com una de les causes més importants que portà a la forta crisi baixmedieval que patí el Principat. Segons alguns càlculs, el camp català va perdre uns dos terços del total de la seva població (Cuadrada 2012:

20). Des d'aquells moments, la pesta ja no abandonà Catalunya i esdevingué una malaltia endèmica o estructural. Cada cert nombre d'anys es donava una nova epidèmia de pesta. La més mortífera de totes fou la de 1650-1654, que Pierre Vilar qualificà de «la més terrible epidèmia de la història moderna catalana, comparable potser a la de 1348» (Vilar 1965: 348). S'ha calculat que l'epidèmia podria haver posat fi a la vida de la cinquena part de la població catalana (Torres 2018: 371). La pesta trobà un terreny adobat a Catalunya després de patir uns anys perllongats de carestia alimentària i de més de deu anys de guerra.

La dècada de 1640 fou de molta sequera. Les collites se'n ressentiren i aquest fet repercutí molt negativament en un país com Catalunya que sempre havia estat deficitari quant a producció de cereals. Cap a 1650, el preu del blat havia iniciat una frenètica pujada que deixà el pa fora de l'abast de les classes populars, i provocà autèntics estats de fam entre les poblacions. De manera espontània, la situació de fam desembocà, en les poblacions de la costa, en la formació de *motins de fam* i l'assaltament de barques que anaven carregades de blat. Entre 1650 i 1651 tenim notícia de sis captures de barques protagonitzades conjuntament per la gent de Canet de Mar, Arenys de Mar i Arenys de Munt, la majoria de les quals portaven carregaments de blat cap a Mataró i cap a Barcelona. En l'assalt de la barca del patró Miquel Giralt, ocorregut el mes d'abril de 1651, que portava blat cap a Barcelona, els jurats d'Arenys de Munt i d'Arenys de Mar van fer constar davant del notari que ells van intentar calmar el poble, però que aquest «se és amotinat cridant viafós a fam ab molts grans crits que causave temor y ab gran ímpetu se són apoderats de sa barca». Les autoritats no s'atreviren a enfrontar-se a la desesperació del *poble menut,* ja que si ho feien «los matarian y cremarian llurs casas y béns» (Forn 1993: 40-41).

Des de l'any 1635 el Principat es veié abocat a la guerra que Espanya mantenia contra França, amb la campanya de recuperació del castell de Salses. A partir de 1640, s'entrà en una nova fase amb l'alçament camperol contra els *tercios* espanyols i la monarquia de Felip IV, i s'inicià la Guerra dels Segadors, que posà Catalunya sota sobirania francesa. La guerra es perllongà fins al 1659. Barcelona fou sotmesa a setge des del mes de juliol de 1651, un setge que es prolongà fins a l'octubre de 1652, en plena epidèmia de pesta, quan capitulà davant dels exèrcits de Joan Josep d'Àustria i del marquès de Mortara. Poc abans, Mataró havia tornat a l'obediència del rei espanyol. A la crisi provocada per la guerra, s'hi afegí el fet que els moviments dels soldats van ser una de les primeres causes d'expansió del *contagi*. Els soldats ignoraven totes les recomanacions dels metges i morbers, i no s'estaven pas de saquejar també les cases barrades per causa de la pesta, i així escampaven la malaltia per allà on passaven.

Des de l'any 1647, València fou l'epicentre de la pandèmia de pesta bubònica que assolà Catalunya i bona part de la Península Ibèrica. Els primers mesos de 1650 arribà al Principat a través de la frontera valenciana. Cap a finals de 1650 va aparèixer un nou focus a l'Empordà i, al mateix temps, s'escampà per la ciutat de Barcelona, portada per uns soldats que tornaven de saquejar Tortosa (Torres 2018: 368). A partir d'aquells moments i al llarg de l'any 1651, la pesta assolà tots els racons del Principat. Llavors van poder escriure els consellers de la Vilanova de Palafolls: «Apar que la justítia divina tinga a punt les tres sagetas ab les quals en altre ocasió volgué castigar lo món ab fam, guerra y pestilèntia».[5]

Recipient antic amb pols de mòmia, un dels productes més utilitzats per tractar la pesta a l'època.

Els primers casos coneguts a la Marina de Llevant es donaren el mes de novembre de 1650 a Blanes i Tordera. Les autoritats sanitàries de Tordera, espantades, van adoptar solucions dràstiques i varen cremar la primera casa empestada. Els domers de Tordera van escriure:

> A 13 novembre 1650 morí una filla de na Roja, pagesa, morí empestada, però fou soterrada en lo cementiri perquè no conexian lo mal, però al cap de vuit dies moriren dos altros, so és na Roja y una fadrina, y aquests són enterrats ab un marge, prop la casa del mas Roig de dita parròquia de Tordera. Per ésser aquella casa empestilentiada resolgué la Junta del Morbo de Tordera fos cremada, la qual cremaren als últims de novembre 1650 perquè lo mal y era..., ab la filla primera morí que lo portà de Blanes.[6]

Després d'uns mesos de pausa en la qual l'epidèmia semblà aturada, va reaparèixer amb força a partir del mes de febrer de 1651. Els rumors de pesta a Barcelona aquell mateix mes van fer que les autoritats de Mataró tallessin els contactes comercials amb la capital. Des d'aquells moments, l'epidèmia es propagà per tot el Principat. El mes d'abril de 1651 es confirmà el contagi a La Batllòria, el mes de juny aparegué a Malgrat de Mar, el juliol a Canet de Mar, l'agost a Sant Martí d'Arenys... Mataró se salvà d'aquella primera onada. Però res pogueren fer les autoritats mataronines per evitar que l'exèrcit francès saquegés la vila el setembre de 1651 i obrís les portes al contagi.

MATARÓ. EMBATS ANTERIORS A LA PESTA DE 1650

Al llarg dels segles XVI i XVII foren constants els avisos dels consellers barcelonins prevenint els jurats de Mataró de la presència de pesta al Principat. Per al segle XVI tenim notícia de dos contagis a Mataró.

El mes de juliol de 1530, una nota al Llibre de baptismes ens assabenta que hi hagué epidèmia de morbo a Mataró, que provocà la infecció d'unes 300 persones.[7]

Més forta va ser la incidència de la pesta de 1558, que es perllongà durant més d'un any. Davant de les alarmants notícies que arribaven de contagi a Barcelona, el consell mataroní, en la seva reunió del mes de maig, acordà prohibir l'entrada a la vila de tota persona procedent de Barcelona, a les quals s'imposava una quarantena de trenta dies, al mateix temps que s'impedia l'entrada dels pobres a Mataró. Des del mes de gener, el consell ja havia contractat un cirurgià per tractar els malalts. També, com a mesura de prevenció, el consell acordà de fer un vot solemne a sant Roc, sant Cristòfor i sant Sebastià, i de celebrar com si fos diumenge els dies de les seves festivitats.

Durant el període del contagi, les reunions del consell s'efectuaren fora de la vila, prop de la capella de Santa Maria de l'Esperança (Cabanyes 1928). Des de l'any 1531, aquella capella mostrava en el seu retaule la imatge de sant Sebastià, protector contra la pesta, juntament amb la imatge de la Pietat, d'acord amb el contracte signat entre fra Pere Picart, ermità, i el pintor mataroní Antoni Ropit.[8] La capella de la Mare de Déu de l'Esperança fou la primera seu dels caputxins quan s'instal·laren a Mataró l'any 1603, coneguda des de llavors com Nostra Senyora de l'Esperança dels Pares Caputxins. L'any 1620, prop de la capella, la comunitat caputxina hi construí el seu propi convent (Llovet 2000: 141).

Un cop superada l'epidèmia, el seguiment d'aquell vot solemne s'anà diluint, fins al punt que l'any 1588, quan tornava a haver-hi rumors de contagi, el reverend Joan Dimas, bisbe de Barcelona, els hagué d'amenaçar amb una pena de vuit sous cada vegada que incomplissin aquella prometença (Forn 1993: 163).

Entre 1569 i 1590, Mataró va aixecar la muralla que protegia la vila de les escomeses de corsaris i pirates, d'una banda, i de la presència sempre latent del mal contagiós, de l'altra. Damunt del portal de Barcelona de la muralla, els mataronins bastiren una capella dedicada a sant Sebastià, com a mostra de devoció i, sobretot, per cercar la protecció del sant enfront de la pesta. Qui sap si la muralla ja protegí Mataró de la infecció de 1589, que tantes víctimes ocasionà a Barcelona. El 7 de febrer de 1590, en acció de gràcies per haver estat la vila preservada de pesta, foren enviats pelegrins a Montserrat (Giménez 1990: 12).

A mitjan 1629, davant de les notícies inquietants de pesta a diferents indrets del Principat, es realitzaren *guardes del morbo* als diferents portals de la vila. Per acompanyar la mesura, el mes de setembre d'aquell any, el consell mataroní acordà la realització d'un vot solemne a sant Josep de celebrar el seu dia com se celebraven les diades de sant Roc, sant Sebastià i sant Cristòfor (Cabanyes 1925). La muralla i les mesures adoptades preservaren la vila de tenir casos de contagi.

La Guerra dels Segadors iniciada l'any 1640, però, va desballestar tota l'organització contra el morbo. El saqueig de la vila per part de les tropes

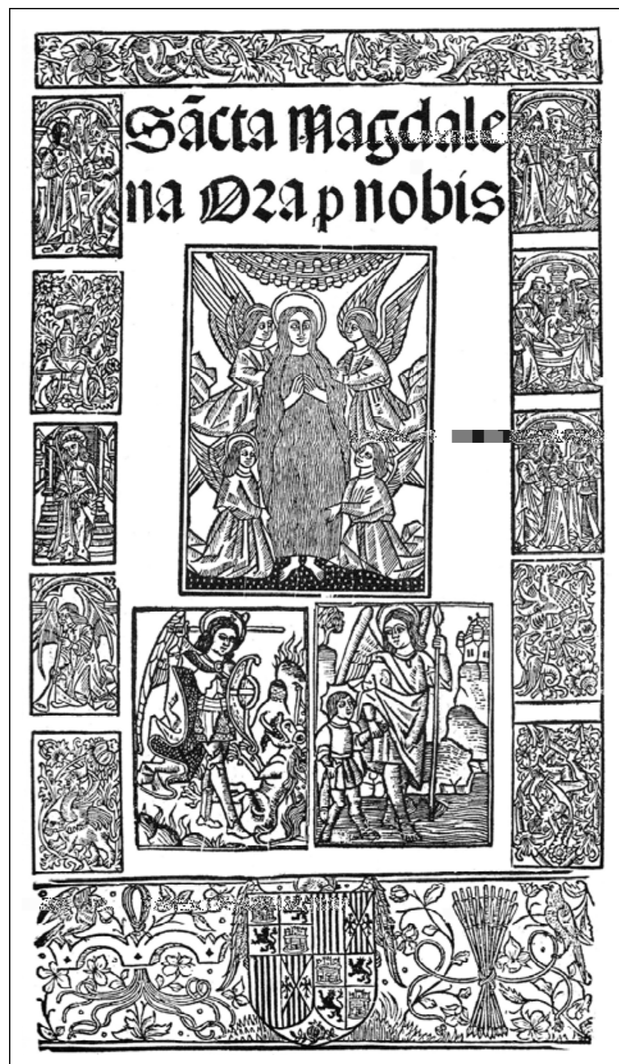
franceses el mes de setembre de 1651 va permetre que el contagi arrelés a la població unes setmanes més tard i que l'epidèmia assolís proporcions catastròfiques.

L'HOSPITAL I LA CASA DE LA VILA

Mataró disposava d'un hospital de pobres sota l'advocació de santa Magdalena des de l'any 1483 (Capdevila *et al.* 2019). La presència d'un hospital en una població, als segles XVI i XVII, li donava una rellevància notòria als ulls dels contemporanis, al mateix temps que denotava una sensibilitat social cap als més desvalguts.

El casal degué ser un edifici quadrangular amb un pati central al qual donaven les diverses dependències: una planta baixa amb la capella de Santa Magdalena, la capella de Sant Jaume i les sales destinades a hospital, una primera planta destinada a lloc de reunió del consell i unes golfes. L'any 1556 el consell acordà la construcció d'«una escala de pedra ab ses baranes al carrer de Fra Jaume, altrament lo Carreró, per muntar al hospital»,[9] per tal de dotar-lo d'una entrada suficient per on poguessin accedir els malalts. Des de la instal·lació a la ciutat d'una comunitat de carmelites descalços l'any 1588, aquests s'ubicaren a les golfes de l'hospital, fins al seu emplaçament definitiu al carrer de Sant Josep. L'any 1599 s'obriren finestres i un portal a la banda de la Riera, que així esdevindria la façana principal de l'edifici (Llovet 2000: 107). L'any 1635 el mestre de cases Jaume Vendrell, per encàrrec del consell, reformà l'edifici, que esdevingué la seu definitiva del consell de la vila.

L'hospital, la capella de santa Magdalena i la sala del consell van conviure al mateix casal fins a mitjan segle XVII, quan l'hospital canvià d'ubicació en compliment del testament de mossèn Jaume Sala, comunitari i beneficiat de Santa Maria. El testament de mossèn Sala, redactat el 12 de desembre de 1644, llegava als administradors de l'hospital les cases i els terrenys que posseïa al carrer del Pou d'Avall, avui carrer de l'Hospital, així com la seva voluntat que fos construïda una capella, complement indispensable de l'hospital, dedicada a sant Jaume i santa Magdalena (Capdevila *et al.* 2019). El 19 de maig de 1646 s'efectuà el darrer inventari del que encara era hospital de Santa Magdalena (Forn 1993: 256-260), probablement degut al seu imminent trasllat als nous edificis. El juliol de 1646 era inaugurada la nova capella annexa a l'hospital i, uns mesos més tard, el 1647, els marmessors de mossèn Sala varen transferir a la junta de l'hospital les cases i els horts del Pou d'Avall (Capdevila *et al.* 2019). Començava la seva singladura el nou hospital que, per voluntat del testador, s'anomenaria de Sant Jaume i Santa Magdalena.

Gravat de santa Magdalena inclòs dins la *Concordie Apothecariorum Barchinone*, la segona farmacopea europea, publicada l'any 1511 a Barcelona.

Els administradors de l'hospital contractaven la feina d'un cirurgià i d'un hospitaler que portava el dia a dia de la feina de l'hospital. Les *semmaneres* assistien els malalts i acaptaven per obtenir recursos. L'hospital es nodria bàsicament de deixes testamentàries, una petita assignació del consell i la possibilitat, des del privilegi del rei Felip II l'any 1585, d'heretar dels malalts intestats.

L'hospital era una institució que tenia cura dels més pobres; molts dels que hi acabaven els seus dies eren enterrats *amore dei*. També hi anaven a parar els soldats malalts o ferits. L'inventari de l'hospital de pobres de Santa Magdalena, efectuat el mes de maig de 1646, ens deixa entreveure la migradesa de recursos d'aquella

institució benèfica: onze llits amb màrfegues i dotze matalassos, llençols, coixineres, etc., amb una mica de material mèdic, com una xeringa d'estany o una *partedora* rodona, una esquelleta «per a acaptar» i la «cadira gran de repòs per a aportar pobres». L'altar, a més dels objectes litúrgics, disposava de «sinch mantos de difarents colors de Santa Magdalena» (Forn 1993: 161). Amb l'epidèmia de pesta de 1650, però, el nombre de malalts desbordà la capacitat de l'hospital i calgué instal·lar, extramurs de la vila, noves dependències sanitàries, anomenades ara morberies.

MATARÓ A MITJAN SEGLE XVII. LA GUERRA 1635-1650

Des del mes de juliol de 1639, la vila de Mataró col·laborà activament amb les autoritats catalanes per recuperar el castell de Salses, que havia caigut en mans dels francesos. El cost econòmic de la *campanya de Salses* fou considerable, però el cost en vides humanes va ser molt superior.

Amb la revolta pagesa i els fets del Corpus de Sang, de juny de 1640, Catalunya passà a la sobirania francesa. Fou una etapa duríssima d'enfrontaments, allotjaments, requises, incendis, demandes d'impostos (taxa del Batalló), lleves, endeutament municipal, segrestos, assassinats... A mitjan novembre de 1640, Mataró participà en la «lleva y armes dels almogàvers».[10] Al mateix temps, la vila mantingué de forma permanent dues companyies de soldats, la del capità Onofre Arnau i la del capità Josep Fogueres. Ambdues companyies participaren en els diferents fronts de guerra.

El poc èxit de les operacions militars sota comandaments francesos portà molts catalans a qüestionar l'ajuda francesa, una ajuda que anava minvant i que menà a una repressió creixent contra qualsevol mena de dissidència. L'any 1645, des de Barcelona, s'organitzà un complot antifrancès en el qual estava implicat el batlle de Mataró, Jeroni Fornells. Descobert el complot, Jeroni Fornells fou detingut, torturat i executat el 26 de febrer de 1646. Els seus béns foren confiscats per les autoritats franceses. Segons explica el Dietari del consell barceloní: «En aquest dia donaren garrot a Gerònim Fornells, balle de la vila de Mataro, delat y enculpat de haver volgut trahir la ciutat de Barcelona; aportaren-lo en un carretó fins a la plaça dels traydors y allí després li donaren lo garrot y·l escorteraren y llevaren lo cap y·l posaren en una gabieta a la plaça dels traydors» (*Manual de Novells Ardits* 1913: 163).

La guerra continuava i, amb ella, tots els sacrificis exigits als mataronins: noves lleves, impostos i allotjaments. Des del mes de setembre de 1649, davant dels rumors de pesta, les autoritats començaren a prendre mesures de protecció per evitar el contagi. Al Portal de Barcelona, s'hi construí una caseta per tal que els qui volguessin accedir a la vila fessin la quarantena.

SAQUEIG, PESTA I ABANDONAMENT DE LA CIUTAT 1651-1652

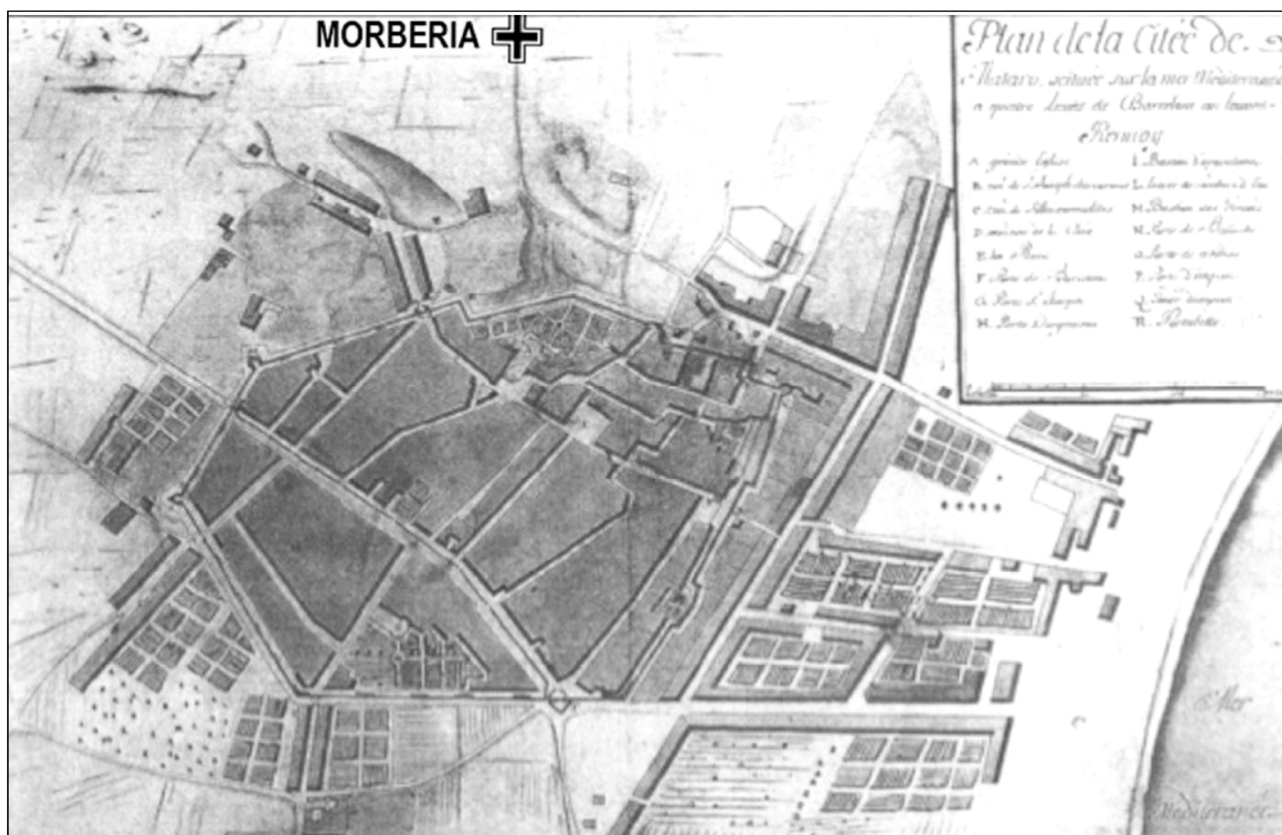
A mitjan juliol de 1651 l'exèrcit espanyol començà a posar setge a Barcelona, una ciutat que, després d'un estira-i-arronsa d'informes contradictoris, havia confirmat des del mes de març la presència de contagi entre els seus habitants. Aquell mateix mes de juliol, Mataró havia estat bombardejada per les galeres espanyoles. Diversos testimonis d'aquells moments mostren la por «per temor dels castellans» que tenia la població de la vila davant un possible saqueig per part de les tropes espanyoles. El consell mataroní, a principi de setembre, davant d'aquella possibilitat de «haber de ser saqueyats y experimentar lo rigor de la guerra»,[11] acordà prestar obediència a Felip IV i lliurar la vila a les autoritats espanyoles. La notícia s'escampà ràpidament i la reacció de les autoritats catalanes i franceses no es feu esperar. Pocs dies després, el regiment de cavalleria francès del baró d'Ales penetrà a Mataró i saquejà violentament la vila; «mes de quatre mil hòmens [...] saquejaren los arrevals y algunas casas particulars dins la Vila y la principal saquejada fou la de Palau, prop la Iglésia» (Martí 1979: 43). Nombrosos testimonis parlen de l'entrada dels francesos «ab grandíssim rigor [...] rompent portes y saquejant».[12]

Els càrrecs municipals foren destituïts i probablement represaliats. Les anotacions del credencer mostren un buit entre el 31 d'agost de 1651 i el 5 de novembre de 1652. El desgavell ocasionat per la irrupció de l'exèrcit francès influí negativament en les mesures de prevenció enfront de la pesta. Al mateix temps, molt probablement alguns dels soldats que irromperen a la vila estaven infectats pel contagi. Fos com fos, la pesta penetrà a Mataró. Després d'algunes defuncions dubtoses, el 27 de gener de 1652 es confirmà el primer cas de pesta a Mataró: «Joan Gofi, sabater, habitant en Mataró, morí de contagi».[13] Va ser una sotragada ben forta. A partir d'aquells moments, els casos de contagi s'anaren succeint de forma descontrolada per tota la vila.

En situacions normals, els mataronins enterraven al fossar de la vila, però també a Sant Simó, a Sant Martí de Mata, a l'hospital, al convent de Sant Josep i al convent i cementiri dels Caputxins. Per a aquest període dramàtic de la història mataronina, «Bernat Pou, Nicholau Martí, Nicholau Urjalés y Pere Pau Lasús morbers degús y anomenats»[14] pel consell, habilitaren la morberia al mas Pongem, sota el convent dels Caputxins, que avui manté el record d'aquella maltempsada amb el nom de Plaça de la Morberia. Els frares caputxins foren els encarregats de tenir cura dels malalts de pesta, pocs dels quals sobrevivien a la malaltia. La morberia comportava la consagració i l'habilitació d'un cementiri adjunt, el cementiri del morbo, on eren enterrades les pobres víctimes de la pesta, cobertes amb una espessa capa de calç viva. A mitjan febrer de 1652 hi hagueren les primeres defuncions de malalts de pesta a la morberia. Probablement altres indrets o edificis foren habilitats, ni que fos provisionalment, com a morberies atesa l'emergència provocada pels contagis. Així, sabem que Jaume Tarascó rebé 59 lliures i 10 sous l'11 de setembre de 1653 «per tots los gastos se li an fets a la casa del Camí Real tenint-i la morberia».[15]

Des de mitjan febrer, els morbers contractaren Pere Sexta, doctor en medicina, i Mateu Lusinyà, cirurgià, per visitar dos cops al dia la morberia i curar els malalts de pesta. L'apotecari Joan Pau, de Sant Celoni, proporcionaria les medicines i remeis necessaris. Poc després, els morbers conduïren Josep Gimbert, doctor en medicina, ciutadà de Barcelona, perquè visités els malalts no contagiats. També es comprometia, però, a visitar els malalts de pesta en cas que faltessin els metges de la morberia (Forn 1993: 179). A finals de novembre de 1652, els nous morbers Nicholau Martí, Pere Vehils i Joan Bori contractaren els serveis del metge francès Pere Parer i Labòria, el qual havia assolit fama a les poblacions dels entorns pel seu èxit en la curació de nombrosos empestats, i que hauria de tractar «tots los malalts del mal contagiós que ell porà y li sia possible curar que vuy són y de aquí al devant seran en la morberia que de present té la dita Universitat en la casa o mas Pongem scituada fora los murs de dita vila sota lo monestir dels frares caputxins y en altres parts».[16]

Força anys més tard, l'any 1682, el consell mataroní decidí tirar endavant una iniciativa, acordada de feia temps, de construir en aquell indret una capella sota l'advocació de Nostra Senyora dels Desemparats i consolidar el cementiri que ja acollia les víctimes del contagi de 1652. El 16

Versió facsímil d'un mapa de Mataró de començament del segle XVIII. Ubicació de la morberia. Patronat Municipal de Cultura de Mataró, 1989.

d'abril de 1682, amb assistència del batlle Nicolau Fornés, els jurats i el consell mataroní, s'acordà fer una reconeixença i visura de

> [...] un tros de terra que la present universitat comprà de la molt insigne priora del convent de monjas carmelitas descalces de la present vila, que servirà y ha de servir perpètuament segons la dispositió té feta la present Universitat per un sementiri y capella fahedora sots invocatió de Nostra Senyora dels Desemparats, en recort y memòria de las moltas personas moriren de la present vila per rahó del contagi o pesta y hagué en dita vila en los anys 1651 y 1652, les quals foren enterrades en dit tros de terra comprat per dit sementiri y capella. Lo qual sementiri concisteix en un clos que està circuit de fonaments, exceptat que en la part de sol ixent y ha una ubertura en dit clos y un troset de terra fora d·ella per part de sol ixent, ademés de dit sementiri que se·n entra, que dexà segons és públich de la grandària de altre capella que y ha en lo terme de dita vila anomenada Sant Simon.[17]

Es varen consolidar els fonaments, però la capella dedicada a Nostra Senyora dels Desemparats no arribà a construir-se (Salicrú 1982: 29).

A partir de març i abril de 1652, molts habitants de Mataró davant del contagi generalitzat començaren a abandonar la vila. Els qui havien tingut contacte amb contagiats hagueren de complir la quarantena tancats en barraques fora de la població. Els qui podien disposar de barraques de vinya fugiren per instal·lar-s'hi. Molts acudiren cap als veïnats i poblacions properes (Sant Martí de Mata, Sant Andreu de Llavaneres, Argentona, Dosrius, Canyamars...). Famílies senceres moriren contagiades a les barraques. Aquest fou el cas de la d'Esteve Mallol i Matas, adroguer, que en un mes (de febrer a març de 1652), va perdre les quatre filles: Elisabet, Marianna, Maria i Francisca, i ell mateix morí el 25 de març.[18] Les cases que deixaven a Mataró quedaven tancades i barrades. Per tal d'evitar robatoris, que sabem que n'hi hagué, molts mataronins portaren mobles i pertinences personals i de valor a l'església de Santa Maria, al convent dels Pares Caputxins i al monestir de Sant Josep, cercant la seguretat de l'espai sagrat. D'altra banda, nombrosos mataronins es quedaren tancats en llurs cases per passar la quarantena.

El cas del nen Josep Puig és força representatiu de les tribulacions que hagué de passar la major part de la societat mataronina. El mes d'abril de 1652, el seu pare Josep Puig, sabater de Mataró, morí *encontrat* de pesta. Llavors Josep, juntament amb la seva mare Maria, foren obligats a fer quarantena. Abans de passar a la barraca, Maria deixà en custòdia a Jaume Garau, prevere de Santa Maria, diners i objectes de plata valorats en 292 lliures, més un sou per les despeses (medicines, menjar, roba..) que ella "y sos fills" poguessin necessitar essent a la barraca. A finals d'abril, la mare moria de pesta i Josep hagué de canviar de barraca. En aquells moments, na Espineta es feu càrrec del manteniment del petit Josep amb els diners que el prevere Garau li anava aportant. El 14 de juny, superada la quarantena, el petit Josep estrenà dues camises noves perquè «lo sayo» que portava fou cremat, i passà a viure amb Pau Mateu. Pocs dies després, tornà la fatalitat i Pau Mateu juntament amb el petit Josep tornaren a ser en una barraca. La germana de Pau Mateu s'encarregà de fer-hi la dispesa. A principis de juliol, Pau Mateu i la seva dona varen morir del contagi, mentre el petit Josep tornava a canviar de

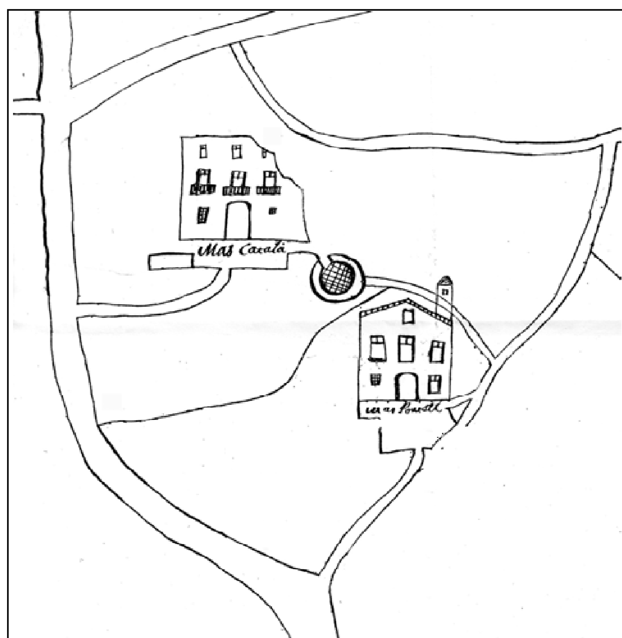

Imatge de sant Sebastià que estava exposada al portal de Barcelona de Mataró, 1926. Va desaparèixer l'any 1936.
Foto: Joan Colomer. MASMM. Col·lecció Lluís Ferrer i Clariana.

barraca i feia una nova purga. Na Meseres tingué cura de l'infant. El 10 de setembre, Josep superà la quarantena i passà a viure a casa de Jaume Maresme, el seu tiet.[19] Tot un periple de mort i vida per al petit Josep Puig, que se'n pogué sortir gràcies a comptar amb familiars que en tingueren cura i als diners que hi esmerçà la seva mare, unes circumstàncies favorables que molts mataronins no pogueren tenir. D'altra banda, sembla que Josep Puig fou un dels rars exemples d'immunitat adquirida enfront del contagi.

Al mes de maig la situació empitjorà notablement. Les morts per contagi es dispararen. Els tres jurats i la major part de consellers varen morir empestats. Les autoritats eclesiàstiques (rector i preveres) i la resta d'autoritats municipals que no havien sucumbit abandonaren la vila. En aquelles circumstàncies, els caputxins es feren càrrec del control de la vila. El pare fra Francesc de Marquexans actuà com a autoritat màxima durant el període comprès entre el mes de maig i el mes d'agost de 1652. Fra Marquexans actuà com a substitut de notari, rebé els testaments, firmà procures..., al mateix temps que exercia com a vicari de la parròquia en batejar, oficiar les cerimònies eclesiàstiques, etc. El pare caputxí custodià les claus de les cases buides i s'encarregà d'obrir les portes de les cases que calia purificar.

El dia 2 de juny de 1652 diversos particulars, representant la *desditxada* vila, es reuniren al veïnat de Valldeix, a l'era entre el mas Portell i el mas Català, amb llicència del doctor Josep Orlau del Reial Consell, per tal d'escollir jurats i consellers atès «que ha mort un gran número dels particulars habitants en dita vila y en particular tots los jurats o regidors, y casi tots los del Concell de aquella» (Ferrer 1966: 59-60). S'improvisà una bossa dels assistents que podien accedir a jurat en cap, de la qual s'extragueren a sort tres noms (Bernat Pou, Francesc Morot i Nicolau Martí); a continuació s'escolliren per votació els consellers i altres càrrecs. Era una mesura excepcional que, un cop superada l'epidèmia, calia abandonar per tornar al sistema habitual d'elecció de càrrecs. La primera mesura que prengueren fou la de manllevar un censal de 6.000 lliures per subvenir les necessitats de la gent de les barraques. També, ateses les excepcionals circumstàncies que concorrien, decidiren que per prendre acords només calia l'assistència de vuit consellers i dos jurats.

Fragment d'un mapa del veïnat de Valldeix c. 1737, on es veuen el mas Portell i el mas Català.

MASMM. Col·lecció de mapes.

El dia 16 de juny, en una nova reunió del consell al mateix indret fora de la vila, fou acordat donar sis rals diaris al verguer Jeroni Valeta per tal que portés diàriament pa i carn «prop de la muralla de la vila, pel sosteniment dels malalts de la morberia i d'altres persones pobres, miserables i convalescents» (Ferrer 1966: 63). En una nova reunió, el 7 de juliol, ateses les grans necessitats del moment acordaren manllevar un nou censal de 8.000 lliures. Al mateix temps, des del mes de maig, les autoritats havien acordat amb el metge Josep Gimbert, el cirurgià Mateu Lusinyà i l'apotecari Joan Pau, la purificació de la vila, de les cases, robes i objectes, tant les de dintre muralles com les de fora. Cadascun d'ells cobraria 1.500 lliures atesa la perillositat de la feina. Poc després moria l'apotecari Joan Pau i era substituït pel doctor Pere Sexta, de Bolonya.

El dia 14 de juliol, el consell reunit a la riera de Cirera, seguint l'informe dels metges i cirurgians, acordà l'evacuació total de la vila durant quaranta dies, per tal de completar les purificacions de les cases i edificis. Els habitants sans s'havien de retirar a fer estada als carrers del Pou d'Avall i Camí Ral, amb permís per arribar fins al mar, però sense acostar-se a les cases i les botigues que hi havia prop del mar. Els malalts havien de ser portats als corrals de la universitat. Així mateix, a causa del gran perill que les cases fossin robades i saquejades, serien posats soldats al voltant de les muralles per evitar que ningú hi accedís (Ferrer 1966: 64-65). Durant la quarantena, la vila de Mataró restà abandonada i deserta. Només els purificadors i els caputxins continuaren realitzant la seva feina dins la vila. Durant les nits, els focs encesos per purificar l'aire probablement contribuïren a donar-li un aire irreal i fantasmagòric.

EL RETORN A LA CIUTAT 1652-1653

El 15 d'agost, el consell reunit a Valldeix, atès que s'havia acabat la purificació de la vila, acordà que

> sia donada com ab lo present donam llicència a tots los particulars y habitants de la dita vila de Mataró, los qui no seran infectes ni suspitosos de ser-ho del dit mal, que ab ses robes y alages de casa pugan entrar demà divendres que serà lo dia o festa de Sant Roch, dins la dita vila de Mataró y tornar en llurs cases tenint emperò primer cadahú particular llicència en scrits dels dits honorables jurats. (Ferrer 1966: 66)

La data escollida, Sant Roc, assolia una gran força espiritual, ja que el convenciment general era que el sant havia intercedit per posar fi a l'epidèmia. Al mateix temps, s'acordà renovar el vot dels avantpassats i celebrar el dia de Sant Roc «com lo Sant Diumenge» i fer una solemne processó per tota la vila, com es feia el dia de l'Assumpció de la Verge Maria. També s'acordà donar el nom de carrer de Sant Roc al tram de carrer des de la Riera a la muralla i que després fou carrer d'Argentona (Cabanyes 1928). El dia 16 d'agost, diada de Sant Roc, entraren a la vila pel Portal de Barcelona les autoritats municipals i religioses acompanyats de molta gent que frisava per retornar a les seves cases i que tenia la certificació de no patir contagi. Seguidament, celebraren un ofici a la capella de Santa Magdalena de l'Hospital «en actió de gràcies de ser tornats a la vila per haver cessat lo contagi».[20]

La tornada a Mataró, però, es realitzà de forma progressiva al llarg dels mesos d'agost i setembre, ja que el contagi seguia ben present i els ingressos i les defuncions a la morberia se seguien produint. Per precaució, les reunions del consell continuaren celebrant-se extramurs. La del 25 d'agost, efectuada en un camp proper al Portal de Barcelona, acordà manllevar un nou censal de 3.000 lliures per fer front a les despeses que encara generava el contagi: pagar els metges, els fossers, les purificacions, el manteniment de la morberia, el blat per assistir els nombrosos confinats a les barraques que encara feien quarantena a les muntanyes... Per obtenir els favors del cel, fou acordat fer fora de la vila les dones de vida llicenciosa (Ferrer 1966: 69). Les darreres defuncions per contagi es donaren el mes de febrer de 1654.

A començament de setembre de 1652 es reprengueren les anotacions als Llibres de Funerària després d'una interrupció de quatre mesos, des del 14 de maig fins al 10 de setembre de 1652, un període en el qual la majoria de defuncions es produïren a la morberia. A partir del retorn a la vila, trobem la celebració de nombrosos oficis per les ànimes dels difunts, encarregats pels familiars que varen sobreviure al contagi. Alguns d'aquests oficis fins i tot se celebraren un any després de produïda la defunció.

Òbits no causats per la pesta	G	F	M	A	M	J	Jl	A	S	O	N	D	Total
1652	58	40	19	7	1	-	-	-	9	10	9	7	160
1653	6	7	5	6	9	7	11	8	2	11	3	13	90

Òbits causats per la pesta	G	F	M	A	M	J	Jl	A	S	O	N	D	Total
1652	1	5	8	16	17	-	-	-	1	13	25	27	113
1653	4	6	11	6	10	2	-	1	2	1	6	3	52

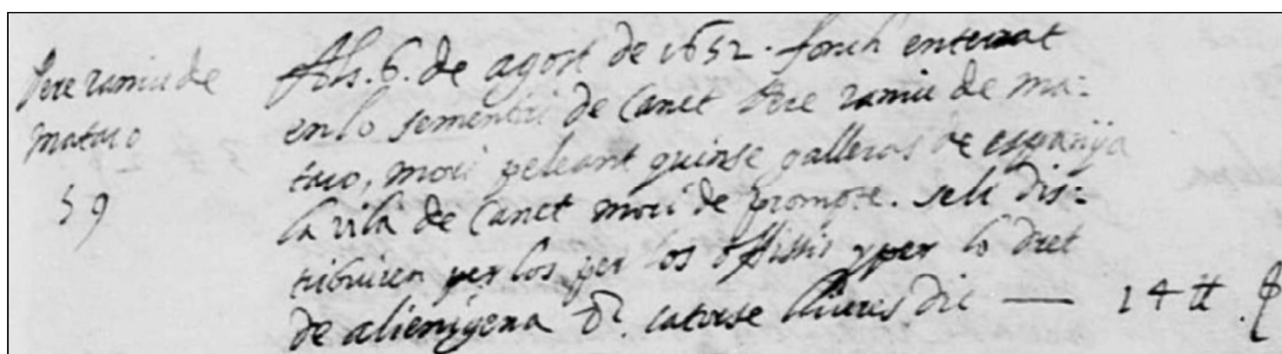
Al llarg dels mesos d'epidèmia, hem pogut recollir més de 160 defuncions a causa del contagi, la majoria de les quals entre 1652 i 1653, i 250 defuncions que no foren atribuïdes a la pesta.[21] Amb tota probabilitat són només una part del total de morts de contagi. Portar un registre en aquelles condicions a la morberia o a les morberies degué ser pràcticament impossible. Aquells que no tenien familiars o que varen morir i foren enterrats en altres poblacions o simplement varen morir sols i abandonats, no pogueren ser anotats als Llibres de Funerària. Aquesta absència de nombroses anotacions dels difunts contagiats ens queda palesa en el cas que hem vist de Josep Puig: cap de les quatre defuncions per contagi (Josep Puig sabater, la seva dona Maria, Pau Mateu i la seva dona) apareixen en els llibres de Funerària.

També sorprèn que durant tot el període de l'epidèmia només es fes constar la defunció de dos albats a causa de la pesta, tenint en compte que la mortalitat infantil era extraordinàriament elevada a les societats de l'Antic Règim. En casos de contagi, els infants eren els primers que en rebien les nefastes conseqüències. Aquesta alta mortalitat infantil es fa ben evident amb les defuncions ocorregudes l'any 1602: un 35% van correspondre a adults i un 65% a albats.[22] Per al període 1659-1666, la proporció va ser del 40% d'òbits d'adults i el 60% d'albats.[23] Tot plegat ens fa reconsiderar el nombre de decessos a causa del contagi i ens fa pensar que la xifra d'òbits i albats per la pesta degué ser molt superior, potser més del doble de les anotades, i acostar-se o fins i tot superar les 400 defuncions per una població d'uns 3.000 habitants, com era el Mataró de mitjan segle XVII.

D'altra banda, malgrat l'epidèmia, la guerra seguia el seu curs amb tots els sacrificis que comportava. El 6 d'agost de 1652 fou enterrat Pere Reniu, de Mataró, mort en la batalla naval que hi hagué davant de Canet de Mar, «peleant quinse galleres de Espanya».[24] El 19 de setembre d'aquell mateix any, l'exèrcit de Felip IV posà setge a Mataró, tant per terra com per mar amb dotze galeres. A la tarda d'aquell mateix dia, després de rebre la vila alguns impactes d'artilleria, els jurats acordaren la rendició i el lliurament de la vila al marquès de Mortara (Sanabre 1956: 533). L'obediència de Mataró de l'any 1651 probablement influí que la vila no patís el temut saqueig. Barcelona capitulà poc després, l'11 d'octubre de 1652.

Les mesures de prevenció de la pesta continuaren al llarg de 1653: estrictes guardes als portals, trasllat dels infectats a la morberia i purificació de les cases sospitoses de contagi. Els estralls de la pesta es feren notar en els exàmens per accedir com a mestre d'ofici a les confraries de la vila. El mes de maig de 1653, els administradors de la confraria de Sant Joan Baptista de boters, calafats, mestres de cases i altres oficis, en l'examen de Pau Major per accedir a l'ofici de baster varen fer constar que «en la dita confraria no y ha confrares mestres de l'ofici que ha praticat, que és de baster, per ser morts de la pesta».[25] Uns dies després, a l'examen de Jerònim Goday per accedir l'ofici de calafat, els mateixos administradors exposaren que «no y ha confrares mestres del offici que ha praticat, que és de calaffat, per ser morts de la pesta».[26]

El mes d'agost de 1653 s'inicià la purificació de la morberia per prevenir l'edifici de ser un nou focus de contagi. A final d'any el consell acordà la celebració d'un ofici de difunts «per los que moriren en lo temps del contagi».[27] Com a mesura de precaució, les guardes del morbo es mantingueren fins a mitjan 1654. A poc a poc, retornava la normalitat i s'allunyava el malson del contagi.

Registre de defunció de Pere Reniu, de Mataró, mort a la batalla naval davant de Canet de Mar la primera setmana d'agost de 1652. Arxiu Parroquial de Canet de Mar. Llibre d'òbits, vol. II.

BALANÇ DE L'EPIDÈMIA

Les dades demogràfiques de l'epidèmia de pesta a Mataró, les 400 defuncions que hem proposat, foren inferiors a les registrades de mitjana a Catalunya, on podria haver mort la cinquena part de la població (Torres 2018: 370). Malgrat aquesta alta mortalitat, no calia la presència d'una epidèmia tan dura com la pesta per assolir nivells extraordinaris de defuncions. Les morts produïdes a Mataró l'hivern de 1684-1685 s'enfilaren fins a 480;[28] en nombres absoluts és la xifra més alta de tot el segle, produïda, sens dubte, per raons climàtiques, de collites catastròfiques i de cossos mal alimentats.

Malgrat l'elevada mortalitat d'aquest període de contagi, l'impacte emocional de l'epidèmia fou

molt més fort que el demogràfic i perdurà en el record col·lectiu com una amenaça permanent. En una societat dominada per la presència constant de la mort, la sotragada de la pesta, «que nosaltres temem molt»,[29] ensorrava les expectatives de la societat i l'enfonsava en un estat d'impotència i desesperació, perquè la pesta era un càstig de Déu. Molts queien en un pou de pessimisme. Va escriure el notari de Palafolls: «jo so tant desditxat que si las pedras me podien venir contra, ho farien» (Forn 1993: 93). La pesta constituí un fre permanent no només demogràfic, sinó també econòmic, social i de desenvolupament personal.

Enfront de la impotència humana, la religió fou el refugi per a les angoixes i les pors de la comunitat malalta, i també fou un gran consol per als pobres malalts de pesta. Juntament amb totes les mesures sanitàries per frenar el contagi, la cerca d'advocats celestials fou dels actes més importants que realitzaren els consells en els moments de l'epidèmia. Mataró, l'any 1652, s'encomanà en cos i ànima a sant Roc, i renovà el vot de vila que ja havien realitzat els avantpassats. La seva festa havia de ser observada com «lo sant diumenge». El compromís amb la religió catòlica s'enfortí, així com la fe en els seus representants.

Progressivament, la societat mataronina anà recuperant la normalitat. Malgrat que el malson de la pesta ja no es tornaria a repetir, el seu record es mantingué ben viu entre els mataronins que visqueren el contagi, un record tan fort com les ganes d'oblidar-lo.[30]

FRANCESC FORN I SALVÀ

NOTES

1.- Llibre de l'Apocalipsi 6, 8. Alguns autors l'identifiquen com el tercer genet de l'Apocalipsi.

2.- Arxiu Històric Fidel Fita [AHFF]. Acords, lligall 1, núm. 5.

3.- AHFF. Notari Joan Des Clapers, vol. 143.

4.- Podeu veure la seva composició a la *Concordie Apothecariorum Barchinone.* Barcelona, 1511.

5.- AHFF. Notari Joan Des Clapers, vol. 143 bis.

6.- Arxiu Parroquial de Tordera. Òbits 1575-1705.

7.- Museu Arxiu de Santa Maria [MASMM]. Baptismes 1, p. 52.

8.- Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA]. Protocols de Mataró. Notari Joan Cortell, 36.

9.- ACA. Protocols de Mataró. Consell, vol. 19.

10.- La companyia dels Almogàvers estava composta de soldats d'infanteria i cavalleria, reclutats durant els primers mesos de la Guerra dels Segadors. ACM-AMM. Llibre de Credenceria, vol. 14, fol. 114.

11.- ACA. Protocols de Mataró. Llibre del Consell, vol. 14.

12.- ACA. Protocols de Mataró. Llibre de Cúria, vol. 50, fol. 47.

13.- MASMM. Llibre de Funerària, 8.

14.- ACA. Protocols de Mataró. Notari Joan Pongem, vol. 1119.

15.- Arxiu Comarcal del Maresme – Arxiu Municipal de Mataró [ACM-AMM]. Credenceria, vol. 14.

16.- ACA. Protocols de Mataró. Notari Antoni Pau Simon, vol. 316.

17.- ACM-AMM. Acords 004-10.

18.- MASMM. Llibre de Funerària, 9.

19.- MASMM. Inventaris, 7.

20.- MASMM. Llibre de Funerària, 9.

21.- MASMM. Llibre de Funerària, 9.

22.- MASMM. Llibre de Funerària, 3.

23.- MASMM. Llibre de Funerària, 10.

24.- Arxiu Parroquial de Canet de Mar. Òbits, vol. II, p. 97.

25.- ACA. Protocols de Mataró. Notari Antoni Pau Simon, vol. 317.

26.- ACA. Protocols de Mataró. Notari Antoni Pau Simon, vol. 317.

27.- ACM-AMM. Credenceria, 14, p. 162vº.

28.- MASMM. Llibre de Funerària, 14.

29.- AHFF. Notari Joan Des Clapers, vol. 143 bis.

30.- El meu agraïment a Joaquim Aguilar per la seva aportació de documentació sobre el tema, que m'ha ajudat a perfilar i enriquir aquest article.

BIBLIOGRAFIA

CABANYES (1925): Francesc de Cabanyes, *Bloc Mataroní*, 1925.

CABANYES (1928): Francesc de Cabanyes, «Una pestilència en 1558», *Diari de Mataró*, 6 de març de 1928 i 21 de març de 1928.

CAMPS / CAMPS (1985): M. Camps i Surroca / M. Camps i Clemente, *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

CAPDEVILA *ET AL.* (2019): Alexandra Capdevila *et al.*, *L'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena. 375 anys d'història al servei de les persones*. El Papiol: Efadós.

CONCORDIE (1511): *Concordie Apothecariorum Barchinone.* Barcelona.

CORTÉS (1760): J. Cortés, *El non plus ultra del Lunario y pronóstico perpetuo*. Barcelona: Imprenta y librería de la Viuda e hijo de Sierra.

CUADRADA (2012): Coral Cuadrada, *El llibre de la pesta*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor.

FERRER (1966): Lluís Ferrer i Clariana, *Valldeix*. Mataró: Museu i Arxiu Històric Arxiprestal.

FERRER (1968): Lluís Ferrer i Clariana, *Santa Maria de Mataró*. Mataró: Museu i Arxiu Històric Arxiprestal.

FORN (1993): Francesc Forn i Salvà, *Déu Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

FORN (2014): Francesc Forn i Salvà, «La lluita contra la pesta a l'Edat Moderna. L'epidèmia de 1650», dins D. A., *Epidèmies i remeis al Maresme*. Malgrat de Mar: Ajuntament de Malgrat de Mar, p- 5-32.

GIMÉNEZ (1990): Joan Giménez i Blasco, *La Universitat de Mataró (1589-1628).* Mataró / Barcelona: Patronat Municipal de Cultura de Mataró / Alta Fulla.

LLOVET (2000): Joaquim Llovet, *La ciutat de Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània.* Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

MANUAL DE NOVELLS ARDITS, vol. 14è. Barcelona.

MARTÍ (1979): Antoni Martí i Coll, *Història d'una família*. Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana.

SALICRÚ (1982): Manel Salicrú i Puig, «Els cementiris de Mataró». *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, núm. 13, p. 18-33.

SANABRE (1956): Josep Sanabre, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659).* Barcelona.

TORRES (2018): Xavier Torres, «1651. La pesta a Barcelona», dins Borja de Riquer (dir.), *Història mundial de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.

VILAR (1965): Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II, trad. d'Eulàlia Duran. Barcelona: Edicions 62.

ZARZOSO (2011): A. Zarzoso, «Més que metges: gaudints», dins D. A., *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 59-111.

ZARZOSO (2014): A. Zarzoso, *L'arribada del quart genet de l'Apocalipsi*. Conferència pronunciada a Malgrat de Mar el mes d'agost de 2014.

Estudi sobre l’exvot del bergantí goleta (*lugre*) *Sebastiano* que el capità Pau Lloveras i Riera va oferir a la Mare de Déu de la Cisa a final del segle XIX. Partint de l’ofrena de l’exvot, es reconstrueix la vida de Pau Lloveras i la història del veler *Sebastiano*, i també es parla de l’autor de l’exvot i s’interpreta el significat narratiu de la imatge representada en la pintura; s’identifica, a més, quin va ser el cicló que va originar-la i se’n segueix l’evolució i els efectes en la navegació del bergantí goleta. Finalment, s’explica, amb paraules del mateix capità Pau Lloveras, com eren a bord les hores de combat contra les maltempsades.

L’autor d’aquest treball de recerca, Josep Estruch Traité, besnet del capità Pau Lloveras i Riera, el dedica al seu besavi a tall d’exvot.

NOTÍCIA DE L’EXVOT DEL BERGANTÍ GOLETA *SEBASTIANO* OFERT A LA MARE DE DÉU DE LA CISA PEL CAPITÀ PAU LLOVERAS I RIERA A FINAL DEL SEGLE XIX

PLA DEL VIATGE

De l’ermita de la Cisa ben poques coses en podria dir que no hagin estat ja dites. De tothom és coneguda l’antiquíssima devoció que arrenca com a mínim ja al segle X. I més coneguda és encara l’enorme devoció popular marinera dels segles XVIII i XIX arran de l’expansió de la marina catalana, que va portar a omplir les parets interiors del santuari de nombrosíssims exvots, sobretot representacions de naufragis i salvaments, temporals i altres greus perills que amenaçaven la vida dels nostres mariners en alta mar. És, precisament, el lligam que m’uneix a un dels exvots mariners que s’han conservat a l’ermita de la Cisa, dels molts que havia arribat a tenir, el que em porta a escriure aquest article.

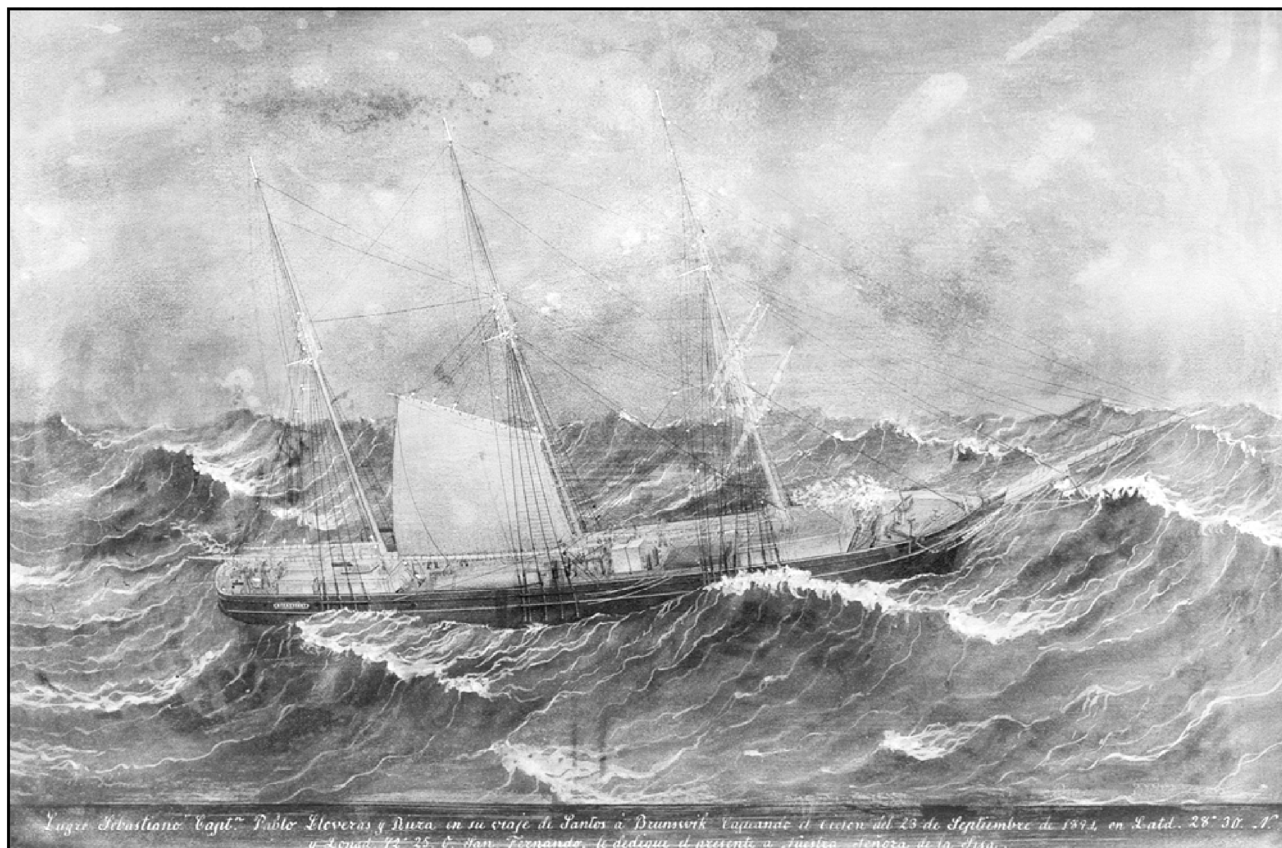
A ningú no se li escapa que la devoció popular per la Mare de Déu de la Cisa ja no és la mateixa que segles enrere. Tampoc que, un cop passada l’època gloriosa de la marina catalana, els exvots mariners potser gairebé han deixat d’oferir-s’hi. Però, tot i així, no m’atreviria a dir que la devoció hagi desaparegut. Simplement diria que ha canviat el món i que han canviat les devocions, que ara s’expressen d’una altra manera. Ara potser els devots som tota la rècula d’estudiosos que ens interessem per saber coses de la Cisa i cadascú les expressa en forma d’articles que després compartim i en fem divulgació.

El present estudi parteix de la diversa documentació de Pau Lloveras que la família ha conservat i d’altres fonts publicades.

PRIMERA SINGLADURA. L’OFRENA DE L’EXVOT

Quan arriba a la Cisa, el visitant s’atura un moment al capdamunt dels esglaons que davallen a l’àmplia terrassa que hi ha al davant i mira sense pressa l’elegància de la façana i dels esgrafiats. Baixa, passa arran dels xiprers i, diria que indefectiblement, camina observant recollidament l’espai fins al pedrís del capdavant de tot. Allà, la mirada fa una passejada per damunt del mas de la Cisa i s’escampa per tota la plana de pendent suau que ara ocupen Premià de Dalt i Premià de Mar. Però la vista no s’atura i s’eixampla fins que es perd més enllà de l’estesa blava de la mar i del cel, només definits per la fina ratlla de l’horitzó.

Temps enrere, fins allà on abastaven els ulls, tot eren conreus: de vinya, d’oliveres, garrofers, també horts... I, a la mar, els velers hi recalaven quan retornaven dels penosos mesos de fer la carrera d’Amèrica. La tripulació, de dotze a vint entre mariners i capitans, eren tots fills de les viles del Maresme i en la seva tornada arribaven fins aquí a fer l’última bordada abans d’entrar al port

Exvot. Pintura a l'oli que il·lustra el *Sebastiano* enmig del temporal, obra de Josep Pineda, 1899.

de Barcelona, a fi de poder saludar des del mar la seva Mare de Déu de la Cisa, que els havia guiats a cada singladura.

Fa força més de cent anys, en una data de moment incerta de final del segle XIX —però que després podrem precisar—, un d'aquests vilassarencs mariners, el capità Pau Lloveras i Riera, va pujar fins al santuari i, després de buscar algun espai lliure amb l'ajuda de l'ermità, va deixar penjada a la paret d'entrant a la dreta, una mica amunt sota l'arcada del cor, una pintura a l'oli que representava un veler enmig del temporal. Així, un cop ofert el seu exvot, se'n va tornar amb el descans d'haver pogut complir finalment la solemne promesa que ja massa temps enrere havia fet a la Mare de Déu de la Cisa.

SEGONA SINGLADURA. EL CAPITÀ PAU LLOVERAS I RIERA

Pau Lloveras i Riera va néixer a Vilassar de Mar el 30 de juny de 1853. Fou fill de Josep Lloveras i Serra, natural de Premià de Mar, carreter que feia el servei de diligència entre Barcelona i Mataró, i de Gertrudis Riera i Torres, també natural de Premià de Mar.

No sabem res de la seva infància i adolescència i no el tornem a trobar fins que s'inscriu a l'Escola de Marina d'Arenys de Mar, on consta que el 1872, a dinou anys d'edat, aprova l'examen per cursar els estudis de pilot. De fet, l'any següent és ell mateix qui, en una nota manuscrita al full de guarda2 del seu llibre de text de matemàtiques,[1] ens fa saber: «Curso de 2º año. Principiado en 1º de Julio de 1873». La memòria familiar també ens diu que va emprendre aquests estudis per la influència, i potser amb l'ajut, del seu padrí i oncle, Pau Lloveras Serra, que consta com a mariner i propietari de diverses cases i que, a més, regentava un cafè a la Carretera Reial, 19, de Premià de Mar.

Tot i que una altra vegada tornem a perdre la pista del nostre aprenent de navegant, hem de suposar que potser a partir del 1875, un cop devia acabar el tercer curs, Pau Lloveras ja embarca regularment per fer les pràctiques i que, més o menys, cap al final de la dècada devia obtenir el títol de pilot. És molt probable que l'estabilitat professional que aquest nomenament li comportava facilités que el 23 de setembre de 1880 es casés amb Maria Dolors Verdaguer i Gras (Vilassar de Mar 1853 – Sentmenat 1940), filla del també capità vilassarenc Joan Verdaguer i Banús (Vilassar de

Retrat de Maria Dolors Verdaguer i Pau Lloveras, 1880.
Autors: Antonio i Emilio Napoleón (Barcelona).

Mar 1826 - Brunswick o Charleston 1880) i de Mercè Gras i Pérez (Vilassar de Mar 1826 – Badalona 1915). En aquestes dates, tots dos nuvis ja tenen els vint-i-set anys d'edat. Un cop casats, s'instal·len en un pis de quart del núm. 8 del carrer de Sant Elm de la Barceloneta, suposem que amb l'esperança que la proximitat al port de Barcelona faria més curts els llargs mesos de separació a què es veien forçats pels continus viatges a Amèrica d'en Pau. Comptat i debatut, però, la Maria Dolors —de jove i per a la família, la Doloretes, i després, ja de gran, la iaia Dolores, noms pronunciats a la catalana— amb el seu casament emprenia una llarga vida de solitud en què hauria de tirar endavant tota sola la mainada que vindria; perquè, el marit, només el podria veure durant cosa de dos mesos a l'any, entre viatge i viatge. I, encara, si el viatge no en durava dos, d'anys, com més d'un cop va arribar a passar.

Després del casament, no tornem a trobar referències seves fins al 15 de desembre de 1891, quan embarca com a pilot a la bricbarca *Tafalla* i salpa, sota les ordres del capità Roig, rumb a l'Havana amb un carregament de vi i «efectes». Arriba a l'Havana el 29 de gener següent i, amb carregament de llast, tornen a salpar el 4 de març cap a New Orleans. Allà hi arriben vuit dies després, descarreguen el llast, embarquen 35.000 dogues i el 7 d'abril hissen veles de tornada a Barcelona, on entren a port dos mesos i mig després, el 22 de juny de 1892.[2] Justament durant aquesta travessia de tornada, el 13 d'abril, el ministre de la Marina de l'època, José M. de Berangere y Ruiz de Apodaca, signa el títol de capità a nom de Pau Lloveras i Riera.[3] Feia gairebé vint anys que s'havia embarcat per primera vegada com a aprenent de pilot. El novell capità ja té trenta-nou anys.

Aquest viatge de la bricbarca *Tafalla* és el primer de què tenim dades certes dels nombrosos que ja devia haver fet Pau Lloveras. Suposem, per tant, que va ser amb aquest veler que devia fer l'aprenentatge i l'ofici de pilot. A partir d'aquí, ja tenim documentats gairebé tots els seus viatges: com a mínim vint-i-tres fins al darrer del 1915.

Així, doncs, acabat d'arribar de l'Havana, el 22 de juny de 1892, Pau Lloveras recull el nomenament de capità expedit dos mesos abans i, el 28 d'agost següent, embarca al bergantí goleta *Sebastiano* ja com a primer oficial i després capità. Amb aquest veler farà tres viatges a Santos entre 1892 i 1895, i en el segon patirà el cicló de l'exvot, que comentarem més endavant. D'aquests tres viatges, ara ens fixem en el tercer. El *Sebastiano* salpa de Barcelona el 7 de febrer de 1895, amb destinació Pinatar (Múrcia) i Santos (Brasil), sota el comandament del capità Pau Lloveras i Riera. A la tornada, el *Sebastiano* fa escala a Gènova i arriba Barcelona el 17 de novembre. Però en aquesta tornada ha canviat de capità i ara és un tal Alsina. És a partir d'aquesta data que tenim tres anys de buit en les notícies de Pau Lloveras.

Aquí, un altre cop, ens hem de servir de la memòria familiar, que ens diu que l'armador va oferir-li de capitanejar els vapors que tenia destinats a córrer la costa del Brasil i Argentina. Per això hem de suposar que va ser, precisament, en el seu tercer viatge amb el *Sebastiano* que Pau Lloveras hi embarca, a càrrec de la companyia, també la dona i les filles, i junts travessen l'Atlàntic per establir-se al Brasil amb el pensament que estaran tots més a prop que no pas vivint a Barcelona. Però Santos era bàsicament un port, amb tota l'activitat dedicada a les entrades i sortides de vaixells i al moviment de mercaderies. Segurament per això la família Lloveras Verdaguer devia considerar que aquell ambient de tràfic i garbuix estrictament portuaris no era pas l'adequat per a

Retrat del matrimoni Lloveras Verdaguer amb les seves dues filles, 1888. Autors: Antonio i Emilio Napoleón (Barcelona).

la dona d'un capità i les seves dues filles, encara petites. De manera que es van establir a São Paulo, que llavors ja era una ciutat populosa i cosmopolita. Ara bé, malgrat la nombrosa colònia de catalans amb qui es devien relacionar, trobar-se en una ciutat que estava a l'interior i a 80 quilòmetres del port de Santos no devia ajudar gaire al retrobament familiar que desitjaven. Tot ens fa pensar, doncs, que, malgrat la intenció d'apropament, aquesta estada al Brasil (de la qual ens han pervingut algunes anècdotes que serien matèria per a un altre article), des del punt de vista familiar, devia ser un error.

De manera que al cap de dos anys i mig, el 24 d'abril de 1898, ja tornem a trobar el capità Pau Lloveras a Barcelona embarcant a la bricbarca *Habana* i a punt de salpar cap a Cadis i Montevideo. En aquest retorn a Barcelona, com que havien hagut de deixar, a causa de la seva anada al Brasil, el pis de quart de la Barceloneta, la família Lloveras Verdaguer s'instal·la al primer primera del número 50 del carrer del Parlament. És el pis on ja viuen la germana de la Dolors, la mare, el cunyat i la neboda. Són vuit persones en un pis del Poble Sec.

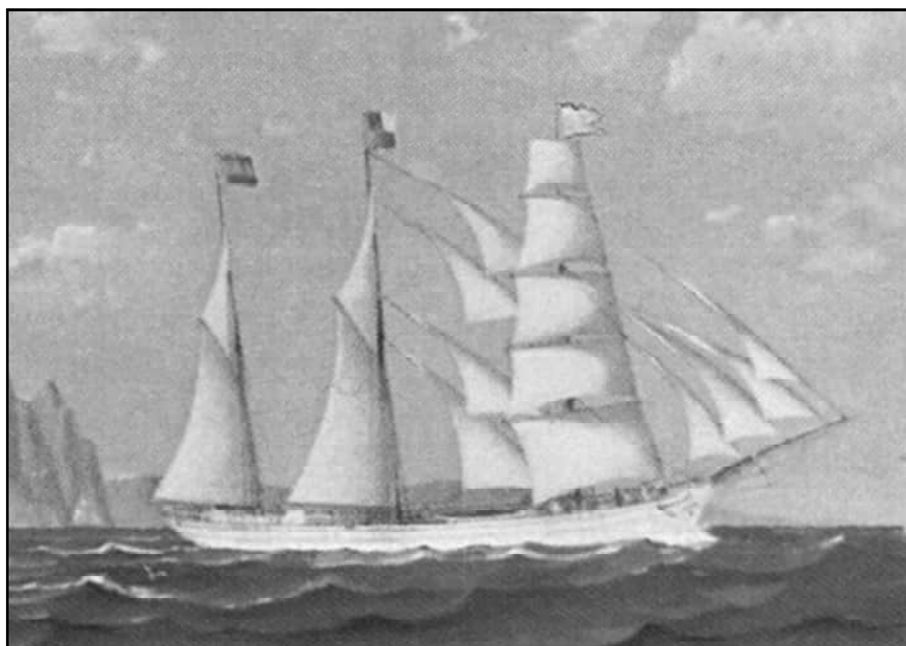
Establert de nou a Barcelona, el capità Pau Lloveras continuarà fent la carrera d'Amèrica: amb la bricbarca *Habana* i amb els vapors *Maria*, *Josefina*, *Puerto Rico*, *Juan Forgas*. En aquests viatges tocarà diverses vegades Montevideo, Charleston, l'Havana, Brunswick, Portman, New Orleans, Rouen i d'altres. Després, entre 1906 i 1912, amb la draga *Rotterdam* dragarà el port de Barcelona i alguns altres ports de la Península Ibèrica: A Corunya, Avilés, Vigo, Huelva. Durant aquests anys al comandament de la draga, la família torna a fer mudança. Com que la sogra de Pau Lloveras es veu afectada de demència senil, aconsellats per la cunyada i la neboda, que feia uns anys que s'havien mudat a Badalona, la família Lloveras Verdaguer també s'hi trasllada i s'instal·len al carrer d'en Prim, número 137. Una casa de tres plantes on podran passar d'una manera més discreta la malaltia de la sogra.

Després dels anys a bord de la draga *Rotterdam*, i potser gràcies a la petita revifalla que els velers transatlàntics van tenir a causa de la Primera Guerra Mundial, el capità Pau Lloveras tornarà a travessar l'oceà un altre cop com en els seus millors temps, a bord de la bricbarca *Agapito Cajiga*, després rebatejada com a *Lorenzo*. Amb aquest veler farà encara tres viatges complets en què tocarà els ports de Marsella, l'Havana, Mobile i València. El quart viatge serà l'últim i de poc no acabarà en desgràcia. El 20 de febrer de 1915 la bricbarca *Lorenzo*, amb càrrega d'obra cuita, salpa de Barcelona rumb a l'Havana, però davant la costa de Tarragona els sorprèn un fort temporal que els obliga a retornar a port desarborats i empesos només per l'aparell de trinquet mig destrossat. La *Lorenzo* ja no tornarà a navegar mai més i el 28 de juliol següent serà convertida en pontó al servei del Dipòsit de Carburants del Port. Uns dies abans, el 17 de juliol, el capità Pau Lloveras i Riera morirà al seu domicili de Badalona a l'edat de 63 anys; segons la partida de defunció, a causa d'una afecció hepàtica; segons la seva família, a causa del disgust de veure la trista fi del seu veler.

TERCERA SINGLADURA. EL BERGANTÍ GOLETA *SEBASTIANO*

Quan el capità Pau Lloveras i Riera va encarregar l'exvot, va demanar al pintor que li representés un *lugre* enmig d'un cicló. En l'argot marinesc de l'època, *lugre* (de l'anglès *lugger*) era el terme amb què designaven el que tècnicament coneixem per «bergantí goleta». Les característiques generals que defineixen aquest veler depenen dels

pals i el velam, que són: bauprès que hissa flocs, trinquet de tres parts (arbre mascle, masteler i masteleret amb cofa) que hissa veles quadres, i pals major i de mitjana, de dues parts, que hissen veles de tall o de ganivet (cangrea i escandalosa). És exactament el veler representat a l'exvot del *Sebastiano*. Com a exemple, amb bon temps i amb tot el velam desplegat, podem veure un altre bergantí goleta, en aquest cas el *Lorenzo*, de la flota Mir, pintat a la mateixa època per Josep Mongay i Torné. Però, a part del que ens diuen la definició tècnica i aquesta imatge, també sabem força més detalls de les característiques i la història del *Sebastiano*.

Pintura de Josep Mongay que il·lustra el bergantí goleta *Lorenzo* de la flota Mir, de característiques semblants al *Sebastiano*.

Cap a mitjan segle XIX, alguns constructors de vaixells es van establir al port de la ciutat de Bath de l'estat de Maine, a la costa atlàntica dels Estats Units. L'èxit de la seva iniciativa va fer que al cap dels anys ja s'hi haguessin establert centenars de drassanes d'on van sortir milers de velers cap a les mars de tot el món. Va ser allà que l'any 1872 es va construir un *lugger* que va ser batejat amb el nom de *B. F. Williard*. No en sabem els armadors inicials, només que, anys després de l'avarament, va passar a propietat d'armadors italians que li van canviar el nom, primer per *Gabriello* i després per *Sebastiano*. Ja a final del segle XIX, el veler va arribar al port de Barcelona, on el van matricular provisionalment el 4 de novembre de 1891, i el 21 del mateix mes el departament naval de Cartagena va aprovar-ne la matrícula i l'abanderament definitius, amb les següents característiques: bergantí goleta de tres pals, amb buc de fusta, de 35,50 m d'eslora, 9,27 m de mànega i 2,96 m de puntal; 356,78 tones d'arqueig total i 344,46 tones netes. Li van assignar el senyal distintiu J.R.B.W.[4]

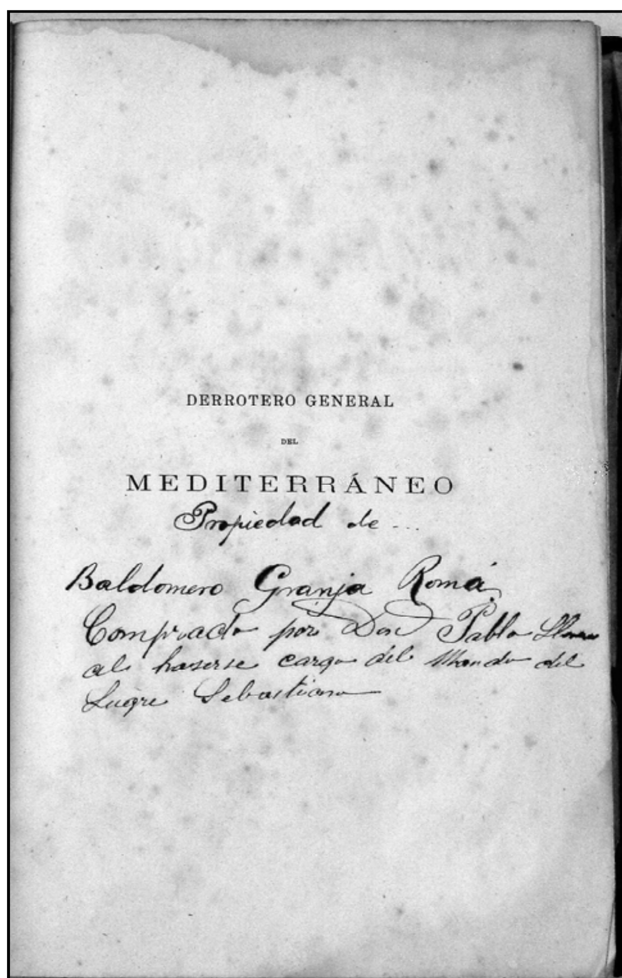
Els dos primers armadors de Barcelona, a parts iguals i per un valor total de 32.500 pessetes, van ser Francesc Vives i Alsina, de Vilassar de Mar, i Baldomer Granja i Romà, del Masnou. Tots dos consten com a segons pilots. En els anys següents, mitjançant diferents transaccions, entren en la propietat els barcelonins Enric Borbonès i Barbeta i Joan Borotau i Tió. Després Borbonès compra la participació de Borotau i una part de la de Vives. S'hi afegeix Ramon Glaudis i, a la mort de Vives, n'hereta la part la seva filla Leonor Vives. Finalment, la propietat queda repartida entre Enric Borbonès (9/12 parts), Leonor Vives (2/12) i Ramon Glaudis (1/12).

També hem pogut saber tots els viatges que el bergantí goleta va fer durant la seva època barcelonina. Immediatament després de ser matriculat a Barcelona, el *Sebastiano* ja emprèn el seu primer viatge a les ordres dels nous propietaris i el dia 1 de febrer de 1892, sota el comandament del capità Baldomer Granja, salpa rumb a l'Havana carregat amb el que llavors en deien genèricament «efectes».[5] La tornada a Barcelona no és fins al 16 d'agost, després d'haver fet escala a València.[6] Durant els mesos d'aquest viatge, el capità Pau Lloveras està navegant amb la bricbarca *Tafalla* de retorn de New Orleans a Barcelona.

Després d'aquest primer viatge a l'Havana, el *Sebastiano* n'inicia, el 28 d'agost de 1892, un altre força més llarg amb destinació al Brasil i l'Argentina, ara amb el capità Francesc Vives i ja amb Pau Lloveras com a primer oficial. No en sabem les càrregues, però sí que en tenim les dates ben documentades gràcies al diari de navegació del capità Lloveras.[7] És ell, doncs, qui ens fa saber que dues setmanes després d'haver deixat Barcelona, passen, l'11 de setembre, per l'estret de Gibraltar i desemboquen a l'Atlàntic. En dos mesos més de navegació arriben a Santos el 31 d'octubre. D'allà salpen el 4 de novembre cap a l'Isla Grande per complir-hi quarantena, però no

sabem a causa de què. Hi fondegen dos dies, el 8 i el 9, i el 12 tornen a entrar al port de Santos. L'escala dura fins al 15 de desembre, quan salpen rumb a Buenos Aires, on arriben en una setmana, el dia 23. D'allà surten cap a Montevideo el 16 de febrer de 1893 i s'hi estan fins al 4 de març, que salten a Santos per arribar-hi el 24 següent. Deixen Santos el 4 d'abril i tornen a Buenos Aires un altre cop. Finalment, de la capital argentina salpen el 2 de juny de retorn a Barcelona. El 20 d'agost s'identifiquen davant del semàfor de Tarifa i, catorze dies després, entren a port el 3 de setembre de 1893 portant 340 tones de blat a l'ordre.[8] El viatge ha durat un any i una setmana.

En el següent viatge, el tercer amb els armadors barcelonins, Pau Lloveras ja hi actua com a capità. És la seva estrena en el càrrec i aprofita l'ocasió per fer una adquisició professional: compra a l'armador, Baldomer Granja Romà, el llibre *Derrotero general del Mediterráneo*, una descripció detallada de la costa que facilita la navegació a vista des de Catalunya fins a Gibraltar.

DERROTERO GENERAL

DEL

MEDITERRÁNEO

Propiedad de ...

Baldomero Granja Romá
Comprado por Don Pablo Llove...
al hacerse cargo del Mando del
Lugre Sebastiano

Llibre que Pau Lloveras va comprar a l'armador Baldomer Granja. Conté una descripció detallada de la costa entre Catalunya i Gibraltar.

D'aquest viatge de què parlem ara no se n'ha conservat el diari de navegació. Tot i així, podem saber-ne algunes dates principals gràcies a la secció «Movimiento del puerto de Barcelona» que en aquella època el diari *La Vanguardia* publicava gairebé diàriament. Segons això, el 8 de novembre de 1893 el *Sebastiano* queda despatxat cap a Rosario i, a l'espera del bon vent, no pot salpar fins al dia 11.[9] Després de Rosario, segurament devien tocar Buenos Aires, Montevideo i, finalment, Santos, d'on el 10 d'agost de 1894, com podem saber per la marcació que el capità fa a la seva carta nàutica de la costa del Brasil,[10] emprenen rumb a Brunswick. És durant aquesta travessia que pateixen el greu temporal motiu de l'exvot ofert a la Cisa. Sortosament, poden arribar a port sans i estalvis. S'hi estan els dies justos per embarcar la càrrega i el dia 30 d'octubre surten cap a Barcelona, on arriben, al cap de 48 dies, el 12 de desembre de 1894, amb un carregament de 3.006 peces de fusta a l'ordre.[11]

El capità Pau Lloveras encara fa una altra travessia a bord del *Sebastiano.* Però aquesta vegada serà només d'anada. El 13 de febrer de 1895 deixa Barcelona rumb a Pinatar, on deurien carregar sal, i a Santos. De tornada, el bergantí goleta toca primer Gènova abans d'entrar al port de Barcelona, en llast, el 16 de desembre de 1895.[12] Però aquesta tornada la fa amb Alsina com a capità. En l'anada d'aquest viatge, tal com hem dit més amunt, el *Sebastiano* ha embarcat la família Lloveras Verdaguer i els ha desembarcats a Santos.

Ara bé, el bergantí goleta continuarà navegant encara uns quants anys més sota les ordres d'altres capitans i amb els mateixos armadors barcelonins. Així, el capità Alsina n'agafa el relleu en tres ocasions més:

> 12/01/1896. De Barcelona cap a Cienfuegos.[13] Dinou dies més tard el semàfor de Tarifa comunica que el *Sebastiano* ha desembocat a l'Atlàntic el 31 de gener.[14]
>
> 5/08/1896. De Barcelona, amb efectes, cap a Arecibo. Tornada el 25/12/1896, amb 2.854 sacs de sucre, 10.500 de cocos, 60.000 kg de ferro, 201 cuirs, 2.450 perxes i efectes a l'ordre.[15]
>
> 2/03/1897. De Barcelona, amb efectes, cap a Las Palmas i Santa Cruz de Tenerife. Tornada el 10/07/1897, amb 360 tones de melassa.[16]

Després d'aquests viatges, el *Sebastiano* en fa un altre governat pel capità Albiñana:

> 17/10/1897. De Barcelona a Las Palmas. Tornada el 28/02/1898, amb 478 tones de melassa a l'ordre.[17]

A continuació hi ha sis mesos en què no en tenim notícies. És prou temps per fer un viatge que no hem pogut documentar. A la tornada, pren el relleu el capità Perematеu:

1/10/1898. De Barcelona a l'Havana, en llast.[18]

Un cop tornat de l'Havana, embarca el capità Brunet i fa dos viatges més amb un període buit entremig de quatre mesos, que potser corresponen a un altre possible viatge:

19/05/1899. De Barcelona a Marbella, amb efectes. Tornada el 13/08/1899 amb 380 tones de melassa a l'ordre.[19]

15/02/1900. De Barcelona, amb escala a Màlaga, rumb a la costa dels Estats Units.[20] Però aquesta vegada no arribarà mai a la seva destinació.

Malauradament, dos dies després de la partida, *La Vanguardia* publica aquesta trista nota:

El buque «Sebastiano,» y no «San Sebastián,» como dijeron los telegramas de Madrid, naufragó el domingo por la mañana en la costa de Mallorca, había salido de este puerto [Barcelona] el jueves último con rumbo á Málaga. Era un bergantín-goleta de tres palos, con el casco pintado de blanco, y estuvo anclado últimamente en la primera andana de buques de vela. Pertenecía á la casa Borbonés, de este comercio, la cual lo había adquirido de otra italiana y por esta circunstancia continuaba llevando el nombre primitivo italiano.[21]

Per les notícies aparegudes el 20 de març següent a la revista *El Mundo Naval Ilustrado*,[22] de Madrid, i el 28 al diari barceloní *La Dinastía*,[23] de Barcelona, podem saber que es va produir un salvament heroic. A les 11 de la nit del diumenge 18 de febrer, amb els pals trencats i sense govern a causa del temporal i la ventada del nord-oest, el *Sebastiano* embarrancava a la platja des Molinar de la badia de Palma. A la vista del naufragi, l'equip de la Societat de Salvament de Nàufrags de Palma, dirigits pel seu president, Manuel Villalonga, de setanta-nou anys, acompanyat del seu fill i altres tripulants, es va fer a la mar disposat a fer el salvament. Els va ajudar el vaporet *Constante* amb uns quants tripulants del canoner *Yánez Pinzón*, que casualment es trobava al port. Entre tots van poder rescatar en condicions extremes el capità Agustí Brunet i la resta de tripulants del bergantí goleta. Però el *Sebastiano*, que va saber afrontar un fortíssim cicló enmig de l'Atlàntic al nord de les Bahames, no va poder resistir un temporal del Mediterrani i amb aquest naufragi va acabar la seva curta vida de 28 anys de navegacions transatlàntiques.

QUARTA SINGLADURA. L'EXVOT DEL *SEBASTIANO*

Un dia de mitjan anys trenta del segle passat pujava a la Cisa un visitant que anava preparat i amb ganes de deixar record. S'atura a la porta de l'ermita i, allà a l'entrada, hi eixancarra el trípode, hi ferma la càmera, l'enquadra, calcula el temps d'exposició i prem el disparador. No sabem qui era el fotògraf, però la fotografia que va fer és prou coneguda de tothom:[24] presenta una visió general de l'interior de l'ermita amb totes les parets cobertes dels exvots que la devoció marinera hi havia anat oferint durant els darrers segles. El nostre fotògraf desconegut, però, no sap que, casualment, ha capturat, en el quadrant superior dret de la imatge, l'exvot del bergantí goleta *Sebastiano*.

Avui, a l'ermita de la Cisa hi ha una reproducció fotogràfica d'aquest exvot. L'original es conserva a la rectoria de Premià de Dalt. Es tracta d'un oli pintat sobre cartró muntat en un bastidor de fusta de mides 96 cm d'amplada, 68,5 cm d'alçada i 4 cm de gruix,[25] amb marc daurat. Fins avui, la peça encara està força ben conservada.

Interior de l'ermita de la Cisa amb totes les parets cobertes d'exvots, a la dècada de 1930. Autor desconegut.

Pintura del *Sebastiano,* exvot obra de Josep Pineda, superposada a la fotografia anterior ampliada de l'interior de l'ermita, en la qual s'aprecia, en el quadrant superior dret de la imatge, quin lloc ocupava l'esmentat exvot dins l'església.

Per descriure el que ens explica aquesta pintura, ens hem de fixar, en primer lloc, en la signatura de l'obra, a l'angle inferior esquerre: J. Pineda. Es tracta de Josep Pineda i Guerra, nascut a Alacant el 31 d'agost de 1837 i mort a Barcelona el 12 de gener de 1907. Va ser navegant i navilier, però, sobretot, va ser molt reconegut com a maquetista naval i pintor especialitzat en marines i exvots.[26] El Museu Marítim de Barcelona té una nodrida col·lecció de les seves obres.[27] Precisament, una de les nombrosíssimes obres de Pineda és l'exvot del *Sebastiano* que ara estem comentant.

D'entrada, cal dir que l'escena marina hi està molt ben representada i amb tots els detalls. De fet, hem de tenir present que Josep Pineda, en aquestes obres, no feia una pintura únicament artística, sinó que pintava per encàrrec d'un navegant professional que volia explicar clarament el destret en què s'havia trobat. De manera que el pintor no es podia permetre gaires llicències creatives i havia de fer una representació més aviat tècnica. Així, veiem que el bergantí goleta hi és presentat amb tot el detall del seu aparell característic, que ja hem descrit més amunt; que només hissa, ben cenyida, una única vela, la cangrea del pal major; que el veler està visiblement escorat cap a estribord per la força del vent. Si mirem a coberta, veiem que pel costat de sobrevent hi ha dos mariners caminant entre els pals trinquet i major, més enrere es veuen les cames de dos mariners més mig tapats per la cangrea, just al costat un altre mariner treu mig cos enfora de l'escotilla del ranxo i, a popa, un altre mariner i el timoner maniobrant la roda del timó amb el capità al costat, que li va donant les instruccions perquè la nau governi sobre el temporal i puguin salvar la situació. La resta de la tripulació, quatre mariners més, que sumen el total de dotze, deuen estar tots a baix al ranxo esperant el canvi de torn, passant angúnies i, segurament, encomanant-se a la Mare de Déu de la Cisa.

Però, a part d'això, veiem també el cel, amb aquests colors que ens fan sentir la força del cicló sobre nostre. A més a més, les ones de la mar, que avancen de biaix amb la cresta que es desfà en blancalls, ens diuen que el vent ve del fons a la dreta respecte de l'enquadrament de la imatge. Per això es veu l'aigua com salta sobre la coberta per l'amura de babord. És ara, doncs, que podem entendre bé la posició del *Sebastiano* i la maniobra que està fent: hissant només la cangrea, per evitar que amb massa velam la força del vent pugui fer sotsobrar la nau, es pot mantenir l'estabilitat sense patir tant les brandades. Al mateix temps, també s'aconsegueix un mínim de tracció per poder fer avançar la nau i atacar, cenyint, les onades. És el que es diu «navegar a la capa» o capejar el temporal. I, encara, una última observació: el pintor ha tingut el detall de marcar ben visible, sobre l'aigua rere el timó, el deixant, que ens indica que el bergantí goleta no està pas quiet, sinó que avança, ardit i coratjós, contra el vent i la mar.

I ara arribem a la llegenda que el capità Pau Lloveras va fer escriure al peu l'escena:

> Lugre Sebastiano. Capt.
>
> À Pablo Lloveras y Riera, en su viaje de Santos á Brunsvik capeando el ciclón del 23 de Septiembre de 1894 en Latd. 28º 30. N y Longd. 72º 25. O. San Fernando. le dedique el presente á Nuestra Señora de la Sisa.

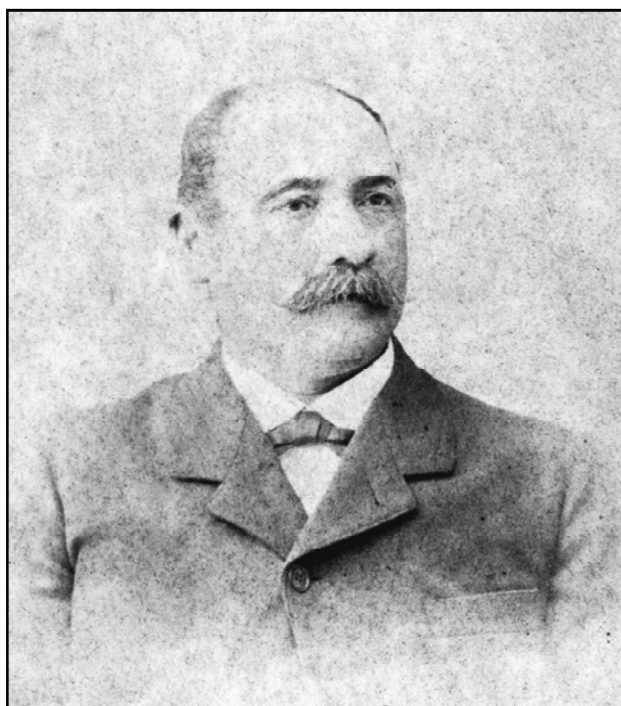
De totes les informacions d'aquesta dedicatòria, la més interessant ara, perquè les altres ja les hem anades sabent al llarg d'aquestes pàgines, són les coordenades geogràfiques, que ens diuen en quin punt de l'Atlàntic la tripulació del *Sebastiano* va arriscar la vida lluitant contra el cicló. Aquí cal tenir en compte que la coordenada longitudinal està referida al meridià de San Fernando (Cadis). Per fer el traspàs a la referència universal actual, que és el meridià de Greenwich, hem d'afegir-hi 6º 17' 15" O. És un punt situat a unes 100 milles a l'est de Cape Canaveral i a unes 200 al nord de les Bahames.[28]

Però, quan va encarregar, Pau Lloveras, l'exvot?, i quan el va portar a l'ermita de la Cisa? Ho podem deduir a partir de les dates dels seus altres viatges. Primerament, veiem que tot just després del cicló fa escala a Brunswick, d'on surt el 30 d'octubre de 1894 rumb a Barcelona. Hi arriba el 16 de desembre següent i el *Sebastiano* s'està a port fins al 13 de febrer de 1895, en què salpa de nou rumb a Santos. És el viatge en què Pau Lloveras i la família fan la travessia de l'Atlàntic per establir-se al Brasil. Per tant, creiem que és ben probable que, just després d'aquesta tornada de Brunswick amb la promesa feta a la Mare de Déu de la Cisa, el nostre capità aprofita els dos mesos d'estada a port per anar a visitar el reconegut pintor Josep Pineda i ferli l'encàrrec de l'exvot. És a dir, l'encàrrec l'ha de fer per força entre el 16 de desembre de 1894 i el 13 de febrer de 1895.

Després d'aquestes dates, amb la mudança al Brasil, no sabem res més del capità Pau Lloveras i la seva família fins que, tres anys després, el tornem a trobar a Barcelona a punt de salpar amb la bricbarca *Habana* cap a Montevideo el 24 d'abril de 1898.[29] Hem de suposar que, en els dies que ha

estat a port abans de tornar a fer-se a la mar, ha aprofitat el temps lliure per anar a visitar el pintor. Però Josep Pineda és un artista de renom que té molts encàrrecs, tant de mariners devots com d'armadors que volen tenir la seva flota ben representada a les parets dels seus despatxos. De manera que l'encàrrec de quatre anys enrere encara està per fer i Pau Lloveras ha de partir cap a Montevideo sense poder-lo tenir. De Montevideo, on arriba el 2 d'agost de 1898, salta a Charleston, d'on surt cap a Barcelona l'11 de desembre. Mentre l'*Habana* navega de tornada enmig de l'Atlàntic, el pintor Josep Pineda acaba la pintura, la signa al marge esquerre inferior i al marge dret hi posa la data: «Barcelona, Enero 1899».

Pocs dies mes tard, el 2 de febrer, la bricbarca toca port a Barcelona. Estem segurs que, un cop complertes les formalitats portuàries, Pau Lloveras mira de trobar qualsevol estona perduda per tornar una altra vegada al taller de pintura. I, aquesta vegada sí, ja troba l'obra acabada. Liquida els tractes amb Josep Pineda i en surt amb l'exvot sota el braç. Però el temps corre, l'estiba del carregament avança i el nostre capità encara ha de complir l'ofrena abans que hagi d'embarcar un altre cop. De manera que ja sabem la forquilla de dates en què ens movem: l'exvot devia ser presentat entre el 2 de febrer i el 28 de març de 1899. Per això aquí ens permetem la llicència de suposar que el capità possiblement tria una data senyalada per a la devoció de l'ermita de la Cisa: la diada de l'Anunciació. El 25 de març de 1899, doncs, totes les formalitats a càrrec del capità ja han d'haver estat complertes (instruccions dels armadors, tractes amb l'assegurança, formalitats amb les autoritats del port), l'estiba ja s'ha acabat i només queda calafatar i segellar les escotilles de la bodega, tasca que dirigeixen els oficials. Aquell dia en Pau té lleure i de bon matí, ben mudat, agafa l'embalum de l'exvot i, amb tota la família —fins i tot podria ser que també l'acompanyés l'armador, perquè l'acte és solemne—, agafa el ferrocarril de Mataró a primera hora cap a Vilassar de Mar. Allà passa a saludar els parents, lloga un carro i pugen cap a la Cisa. Finalment, el capità Pau Lloveras i Riera, gairebé cinc anys després de patir el cicló, ja ha pogut complir la promesa que llavors va fer a la Mare de Déu de la Cisa.

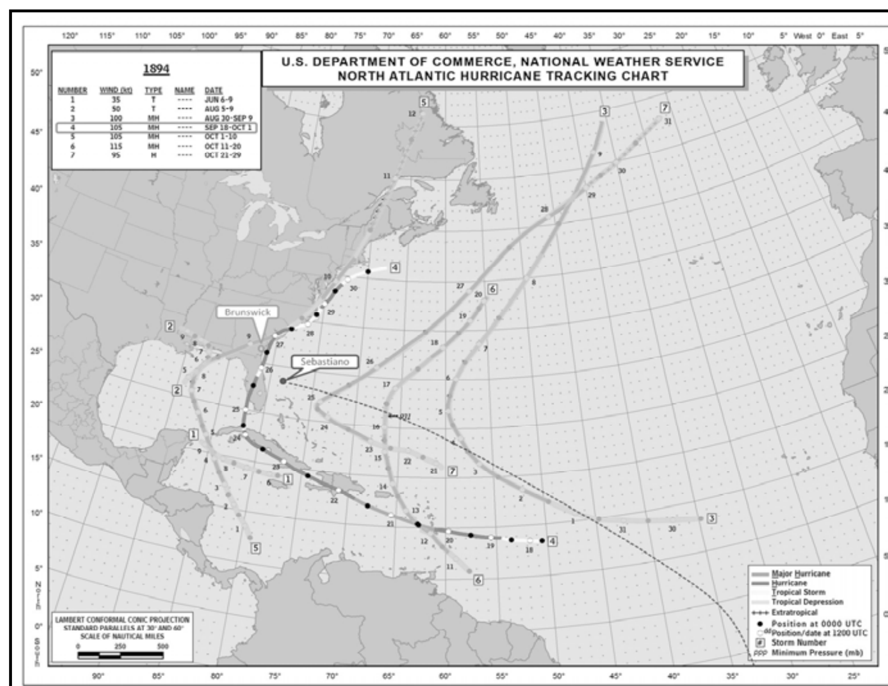
Retrat del capità Pau Lloveras el 18 de març de 1899, pocs dies abans de presentar l'exvot a la Cisa.
Autors: Antonio i Emilio Napoleon (Barcelona).

Al cap de tres dies, el 28 de març de 1899, la bricbarca *Habana* hissa el velam i sota les ordres del capità salpa rumb a Santa Cruz de Tenerife, l'Havana i Brunswick. No tornarà a Barcelona fins dos anys després, el 17 de febrer de 1901.[30]

CINQUENA SINGLADURA. EL CICLÓ

Gràcies als registres històrics del National Hurricane Center, de la National Oceanic and Atmospheric Administration dels Estats Units, hem pogut trobar les dades del cicló, aquesta criatura meteorològica de final del segle XIX que és a l'origen de tota aquesta aventura.

Segons l'*Atlantic hurricane database (HURDAT2) 1851-2019*,[31] l'any 1894 es van produir set pertorbacions tropicals importants a l'Atlàntic nord: dues tempestes tropicals, quatre ciclons i un huracà, per aquest ordre. La quarta pertorbació d'aquell any és el cicló que va posar en greu perill de naufragi el nostre *Sebastiano*. Es va originar com una simple tempesta tropical a l'est de les Petites Antilles, a 13º 24' N i 50º 30' O el 18 de setembre. Aquell dia el bergantí goleta es troba navegant més o menys entre 5 i 10 graus més al nord d'aquest punt, obrint la derrota mar enfora per esquivar les Bahames. Encara falten prop de dues setmanes per arribar a Brunswick. Segurament, els vents de component est que li arriben de l'encara llunyana tempesta tropical li deuen ser favorables per sallar a bon ritme. Durant una setmana la situació es manté així amb vents portants, però amb la tempesta que avança al mateix ritme pel sud, com una persecució mentre va guanyant força. En pocs dies, ja convertida en cicló, escombra Puerto Rico, Santo Domingo i Cuba. Els

Localització del *Sebastiano* el 23 de setembre de 1894. La línia de puntets indica la derrota que havia seguit els dies anteriors. La línia que ressegueix les Antilles i la costa dels Estats Units indica la trajectòria del cicló del 18 de setembre a l'1 d'octubre. Les rodones blanques i negres indiquen la posició diària.

vents, que fins ara eren favorables, de mica en mica han anat agafant empenta d'una manera preocupant. Fins que el dia 23, quan el cicló es troba al mig de Cuba i el *Sebastiano* en les coordenades de l'exvot, l'embat del vent arriba al seu màxim de 105 nusos, ni més ni menys que 195 km/h. Tot i que l'ull del cicló es troba moltes milles al sud, la gran amplada del braç de la seva espiral giravoltant ha atrapat el veler i l'ha posat en una situació desesperada. El capità i la tripulació s'encomanen a la Mare de Déu de la Cisa.

El dia 24, el cicló arriba a l'oest de Cuba, canvia de direcció per enfilar-se cap al nord, traspassar de biaix la península de Florida i pujar resseguint tota la costa est dels Estats Units fins a desfer-se l'1 d'octubre al sud de la península de Nova Escòcia, ja al Canadà. En tots aquests dies, el capità Pau Lloveras ha vist com el cicló li anava fent la volta pel sud i l'oest, cada vegada més a prop. Això l'ha obligat a deixar el rumb de Brunswick i a girar proa per posar contínuament el *Sebastiano* a la capa amb veles baixes i poder resistir la mar desfeta que fa saltar les onades per l'amura i escombren la coberta, tal com es veu a la imatge de l'exvot. El dia 26 el cicló ja és a la mateixa latitud que el veler i a cosa de només 100 milles amb vents de 82 nusos (150 km/h). Si tenim en compte que un cicló pot arribar a tenir un radi de més de 500 milles (prop de 1.000 km), els nostres homes estan de ple a l'ull de l'huracà. En els dies següents, el cicló continua el seu camí que l'allunya cap al nord al mateix temps que també va perdent força i afluixant fins als 60 nusos («només» uns 110 km/h). Encara caldran, però, unes quantes jornades més d'anar canviant el rumb contínuament a mercè de la tempesta abans que el vent amaini prou i permeti fer la darrera sin-gladura per arribar miracu-losament a port. Un cop a bon recer, el capità Lloveras aprofita els dies que dura l'escala mentre descarreguen el llast i embarquen la fusta per visitar les botigues espe-cialitzades del port de Brunswick. Allà compra una altra carta de la mateixa zona publicada el febrer anterior, quan el *Sebastiano* navegava entre el Brasil i l'Argentina. Possiblement, encara corprès per l'experiència del cicló, devia adquirir-la com a record i, qui ho sap, amb la intenció de marcar-hi el punt on, pocs dies abans, havia cuidat perdre la vida i el veler. Tot i així, després no la va fer servir mai perquè ens ha arribat sense cap anotació.[32]

Ara bé, si al principi d'aquest estudi, influïts per la data del 23 de setembre de 1894 que ens diu l'exvot, havíem pensat que el temporal podia haver estat cosa d'un dia, acabem de veure com el capità Pau Lloveras, els seus mariners i el *Sebastiano* han estat lluitant estrènuament durant tota una setmana contra vents de 110, 150 i 195 quilòmetres per hora. Sort n'han tingut, que els acompanyava la Mare de Déu de la Cisa!

SISENA SINGLADURA. LA MAR DESFETA VISCUDA A BORD

En el diari de navegació, el capità hi reporta, singladura rere singladura, totes les observacions astronòmiques, meteorològiques i de coordenades geogràfiques necessàries per situar exactament el vaixell sobre les cartes nàutiques. També hi anota el desenvolupament de la jornada i els possibles incidents que hi hagi pogut haver. És una informació imprescindible, tant de cara als armadors per saber el detall de com ha anat el viatge i el destí de les càrregues, com també per a les companyies asseguradores en cas de pèrdues.

Ens hauria agradat molt de poder llegir la ploma del capità Lloveras durant els dies del cicló, però, malauradament, el diari de navegació d'aquest

viatge no ens ha arribat. Tot i així, podrem fer igualment una aproximació versemblant al que suposa encarar un huracà o un cicló perquè sí que hem conservat dos altres diaris, corresponents a la bricbarca *Tafalla* en el seu viatge a l'Havana i New Orleans fet entre el 15 de desembre de 1891 i el 24 de març de 1893, i a la bricbarca *Habana* en el seu viatge a Montevideo i Charleston fet entre el 24 d'abril de 1898 i l'1 de febrer de 1899. En aquests viatges hi va haver diversos temporals que ens serviran per posar-nos en la pell de la nostra tripulació.

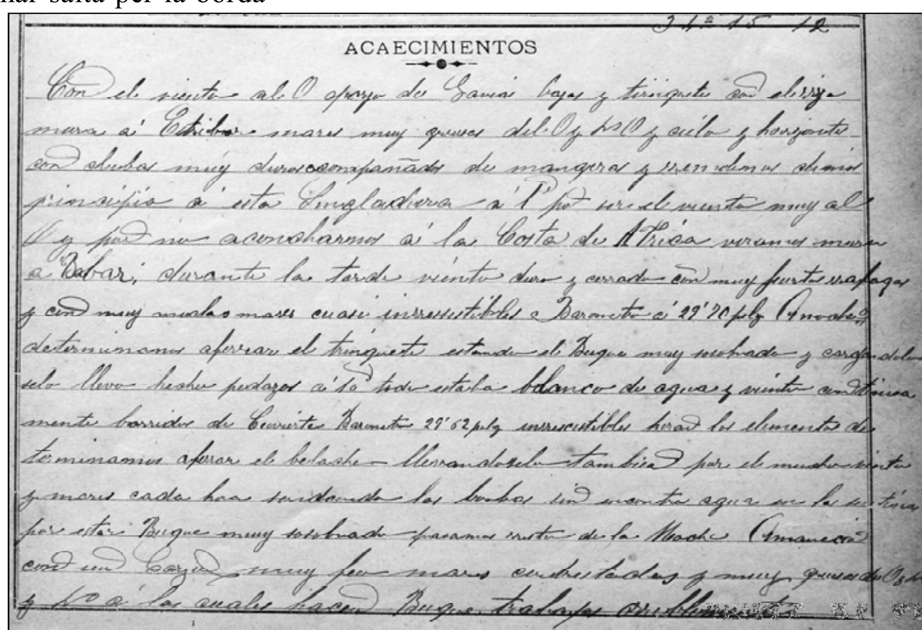
Hem de situar-nos en alta mar a bord del bergantí goleta, que navega escorat per la força del vent. El veler es veu forçat a tallar les onades de biaix i capcineja fortament quan s'hi enfila. En sobrepassar la cresta, branda de costat a costat i, baixant per l'altre cantó, capbussa quan emproa l'onada següent. Llavors la mar salta per la borda i recorre la coberta de proa a popa. Sembla talment que hagi de sotsobrar, però el bergantí es redreça i ataca esforçadament l'onada següent. Afegiu-hi la pluja a gavadals i encara el vent que fa esbategar les veles i fa xiular incessantment tot el cordam. I, per sobre de tot, el braol de la mar. Finalment, quan es fa nit tot és foscor negra només trencada per la claror estantissa dels fanals d'identificació del veler. Això és la fragor de la mar desfermada.

Posats en aquest escenari, ja podem obrir el diari de navegació de la bricbarca *Tafalla* en el seu viatge a l'Havana. Acabem de desembocar de l'estret de Gibraltar cap a l'oceà. Som a la singladura del dilluns 21 al dimarts 22 de desembre de 1891 i parla el capità Pau Lloveras i Riera:

> Empezamos este medio dia con Rb anotado y viento fresquito mar gruesa y larga del NO y mas del N y E aparejo todo grandes celajes pasamos la tarde con mas viento al N con chubascos. Anochece viento al NO fresco aferramos mesanas y juanetes y con continuos chubascos pasamos la noche. Amanece con el viento mas al O mura Estribor bajando el Barometro rapidamente aferrando mayor y Gavias Altas pasamos la mañana con muy fuertes rrafagas del O duras llegando medio dia la que Observ. Atura sol 32º 15' cara al Sur.[33]

En aquesta singladura, hem vist que s'està acostant mal temps. Per això el capità, previsor, signa el seu report amb una invocació de protecció: «Dios Nos Gia». L'endemà el temps empitjora i la nau comença a patir:

> Con el viento al O, aparejo de Gavias bajas y trinquete con el rrizo a mura á Estribor mares muy gruesas del O y NO y cielo y horizontes con chubas muy duros acompañados de mangeras y rremolinos dimos principio a esta Singladura a 1 h. por ser el viento muy al O y por no acorralarnos á las Costas de Africa viramos mura a Babor, durante la tarde viento duro y cerrado con muy fuertes rráfagas y con muy malas mares cuasi inrressistibles Barómetro a 29'70 pulg. Anochecº determinamos aferrar el trinquete estando el Buque muy sosobrado y cargandolo selo lleva hecho pedazos a 10 todo estaba blanco de agua y viento, continuamente barridos de Cuvierta

ACAECIMIENTOS

Fragment del diari de navegació de la bricbarca *Tafalla* en el seu viatge a l'Havana, desembre de 1891.

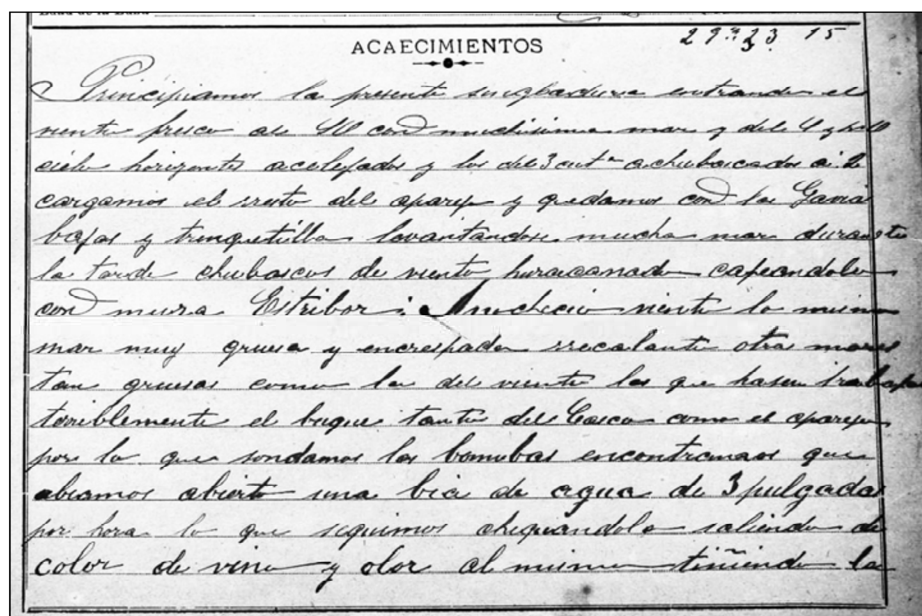
> Barómetro 29'62 pulg inrrescistibles horas los elementos, determinamos aferrar el belache, llevandoselo también por el mucho viento y mares cada hora sondando las bombas sin encontrar agua en las sentinas por estar Buque muy sosobrado pasamos rresto de la Noche. Amaneció con un largo muy feo mares contrastadas y muy gruesas de O y NO y N á las cuales hacen Buque trabajar orriblemente.[34]

A les singladures següents, el temps comença a millorar i el vaixell ja navega dret, llavors sí que les bombes comencen a buidar aigua. Per això el capità continua recordant a cada pàgina del diari: «Nota. El buque continua con la misma agua.» I així els mariners han d'anar fent girar el manubri

de les bombes durant 39 dies seguits fins que arriben a l'Havana el 29 de gener de 1892.

Vuit anys més tard, durant la travessia a Montevideo a bord de la bricbarca *Habana* tornen a ensopegar amb un fort temporal. Ha de ser prou greu perquè, al capità, li falta espai al diari de navegació i ha de continuar el seu report en un full suplementari. És el dissabte 16 de juliol de 1898 i Pau Lloveras ens diu:

> Principiamos la presente singladura entrando el viento fresco de SO con muchísima mar y del O y NO cielo horizontes acelajados y los del 3 cuad[e] achubascados á 2 cargamos el rresto del aparejo y quedamos con las Gavias bajas y trinquetillas levantandose mucha mar durante la tarde chubascos de viento huracanado capeandolo con mura Estribor. Anocheció viento lo mismo mar muy gruesa y encrespada rrecalante

ACAECIMIENTOS

Principiamos la presente singladura entrando el
viento fresco de SO con muchisima mar y del O y NO
cielo horizontes acelajados y los del 3 cuad^e achubascados á 2
cargamos el rresto del aparejo y quedamos con las Gavias
bajas y trinquetillas levantandose mucha mar durante
la tarde chubascos de viento huracanado capeandolo
con mura Estribor: Anochecio viento lo mismo
mar muy gruesa y encrespada rrecalante otras mares
tan gruesas como la del viento las que hasen trabajar
terriblemente el buque tanto del Casco como el aparejo
por lo que sondamos las bombas encontramos que
abiamos abierto una bia de agua de 3 pulgadas
por hora lo que seguimos chicandolo saliendo de
color de vino y olor al mismo tiñiendo la

Fragment del diari de navegació de la bricbarca *Habana*, juliol de 1898.

> otras mares tan gruesas como la del viento las que hasen trabajar terriblemenente el buque tanto del Casco como el aparejo por lo que sondamos las bombas encontrando que abiamos abierto una bia de agua de 3 pulgadas por hora lo que seguimos chicandola saliendo de color vino y olor al mismo tiñiendo la cubierta del buque y consideramos que con el mucho trabajar del buque haya rremovido la Estiva habiendo hecho por nuestra parte todos los esfuerzos posibles para evitarlo por las rresponsabilidades que me pudieran sobre benir si huviera algunas averias en el Cargamento. Protesto una y mil vezes contra cargadores rreseptores aseguradores mar y viento ahora siempre que las leyes me lo permitan hacerlo rreserbandome el derecho que me consede la ley de ampliar en caso nesesario. Durante la noche viento y mares los mismos con chubascos duros del SO dando las bombas cada 4 horas.
>
> Amaneció sin alteracion continuando con las fuertes rrachas á 19 da algun rrecalmon y á 20 en uno de hellos tomamos la hotra vuelta mura babor durante la mañana se torna frescachon y afin de evitar los bandazos largamos el trinquete y estays bajos.
>
> Llegandose al Medio dia que entre claros observamos Atura Sol 39º 08' cara al N.
>
> Barometro 768º. Termometro 20'3
>
> Dios nos Gia.[35]

Veiem que el capità està patint, tant pel terrible cruiximent que el temporal provoca en el buc i el velam com per la integritat de la càrrega, qui sap si mal estibada. Entenem ara per què li ha calgut un full suplemen-tari: necessitava expressar la seva queixa contra els estibadors i preservar la seva responsabilitat davant de les companyies d'assegurances.

Al cap de dotze dies, els arreplega una altra maltempsada i el capità ja comença a mostrar el cansament, seu i de la tripulació, per la travessia tan dolenta que estan tenint. És el dijous 28 de juliol de 1898 i diu:

> Como finaliza la anterior principiamos la presente durante la tarde sin alteración. A 7[a] aclara por el O 7'15 entra viento frescachon al NO el cual capeamos mura babor a 8 viento duro en rracha huracanada a 9'10 en la inposibilidad de capearlo decidimos en junta de oficiales carar el tiempo en popa proa al NE mares hechas un hervidero a 11 abiendo calmado las rrachas fuertes decidimos capearlo el viento duro al O mares que hasen padeser mucho el buque pasandose el rresto de la Noche capeando mura babor. Amaneció sin dejar las bombas de las manos vientos algo amenos y me afirmo una y hotra vez en la protesta por los temporales continuos que estamos sufriendo Llegando al m/dia que entre claros opserbamos At Sol 36º 48' cara al N.
>
> Bartro 764' Temt 21'8.[36]

Finalment, en la singladura del dilluns 1 al dimarts 2 d'agost de 1898, arriben a port:

> Con viento galeno E aparejo de cruz á 1 h avistamos Isla Lobos á 4º 45 en dicha Isla el viento es E pasandose la tarde sin novedad.
>
> Anocheció á la vista del faro Punta E á 8 la

perdimos de vista por el N 64º E compas á 10h 30' avistase Faro de Flores por el N 85º O compas á 12h 30 N a S y avistamos el Cerro y Punta Braba y seguimos sin alteración hasta la Rada de Montevideo en que dimos fondo demorando el Cerro N 45º O y Punta San Jose N 35º E corregido en fondo 3'5 brazas á 9'45 vino sanidad que nos metió a libre platica

A Dios Gracias

Pablo Lloveras.[37]

Signatura del capità Pau Lloveras extreta del diari de navegació de la bricbarca *Habana*, 1898.

Després de patir cinc temporals en una travessia de quatre mesos justos, la tripulació ja pot descansar durant l'escala a Montevideo. A continuació, saltaran a Charleston i no tornaran a Barcelona fins al 2 de febrer de 1899, just en els dies en què, al principi d'aquesta història, nosaltres havíem trobat el capità Pau Lloveras i Riera havent recollit l'exvot al taller del pintor Josep Pineda i pujant amb carro per fer-ne l'oferiment a la Mare de Déu de la Cisa. Tanquem, doncs, aquí el cercle d'aquesta companyia que hem fet amb el nostre capità. L'hem de deixar perquè continuï navegant encara al llarg de 16 anys més d'un costat a l'altre de l'Atlàntic fent la carrera d'Amèrica.

DARRERA SINGLADURA. COLOFÓ

Finalment, hem arribat a la nostra destinació després d'un viatge en què hem assistit a l'ofrena d'un exvot, hem conegut el capità Pau Lloveras, que tantes esperances va posar en la Mare de Déu de la Cisa; hem reconstruït la història del *Sebastiano*, que va saber resistir l'embat dels més forts temporals, fins i tot hem pogut resseguir el cicló mateix en la seva persecució del bergantí goleta mentre hi jugava com si fos una closca de nou i, per últim, també hem pujat a bord per viure, en les paraules del capità mateix, la brega contra l'adversitat del mal temps desfermat.

En resum, hem desvelat la gran història que durant cent vint-i-un anys ha estat amagada rere les pinzellades d'un exvot presentat a la Mare de Déu de la Cisa a final del segle XIX. Moltes altres històries com aquesta continuaran amagades en els altres exvots conservats. Si poguessin parlar ens explicarien la gran èpica dels nostres mariners del Maresme que, durant l'època gloriosa de la marina catalana dels segles XVIII i XIX van solcar totes les mars del món.

JOSEP ESTRUCH TRAITÉ

NOTES

1.- J. M. Fernández y Cardín, *Elementos de matemáticas. Geometría y trigonometría rectilínia.* Sexta edición. Madrid, 1870. Fons Pau Lloveras i Riera.

2.- Diari de navegació de la bricbarca *Tafalla*. Des del full número 1 (15/12/1891) fins al número 55 (31/05/1892). Fons Pau Lloveras i Riera.

3.- Títol de capità expedit pel ministre de Marina a favor de Pau Lloveras i Riera el 13 d'abril de 1892. Fons Pau Lloveras i Riera.

4.- Fitxa del bergantí goleta *Sebastiano* conservada al Museu Marítim de Barcelona.

5.- *La Vanguardia* [*LV*], 2/2/1892. Secció «Movimiento del puerto de Barcelona». Hemeroteca en línia: https://www.lavanguardia.com/hemeroteca. Consultada el 17/11/2020.

6.- *LV*, 17/8/1892.

7.- Diari de navegació de la bricbarca *Tafalla*. Des del full número 55 (27/08/1892) fins al número 100 (24/05/1893) conté les singladures del viatge del *Sebastiano* a Santos, Buenos Aires i Montevideo. Fons Pau Lloveras i Riera.

8.- *LV*, 5/9/1893.

9.- *LV*, 9/11/1893 i 16/12/1894.

10.- *Laurie's General Chart of the Cost of Brasil, & c. from the River Para to Buenos-Ayres; with Particulars Plans of the Harbours. Published by Richd. Laurie.* London, E. 1893. Fons Pau Lloveras i Riera. Per la data de publicació (Londres, 1893), deduïm que Pau Lloveras la devia comprar necessàriament a Barcelona el setembre o l'octubre, just abans de sortir el 8 de novembre cap a Rosario.

11.- *LV*, 18/12/1894.

12.- *LV,* 14/02/1895 i 19/11/1895.

13.- *LV*, 14/01/1896 i 31/01/1896.

14.- *LV*, 02/02/1896.

15.- *LV*, 6/05/1896 i 27/12/1896.

16.- *LV*, 3/03/1897 i 11/07/1897.

17.- *LV*, 19/10/1897 i 3/03/1898.

18.- *LV*, 2/10/1898.

19.- *LV*, 20/05/1899 i 15/08/1899.

20.- *LV*, 16/02/1900.

21.- *LV,* 18/02/1900.

22.- *El Mundo Naval Ilustrado*, 7, 20 de març de 1900, p. 107. Recurs en línia: http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?q=parent%3A0004265412&s=10&lang=es. Consultat el 17/11/2020.

23.- *La Dinastía. Diario Político, Literario, Mercantil y de Avisos*, 20 de febrer de 1900, p. 3. Recurs en línia: http://hemerotecadigital.bne.es/results.vm?a=1323470&d=creation&d=1900&d=02&d=20&d=1900&d=02&d=20&t=%2Bcreation&l=600&l=700&s=0&lang=ca. Consultat el 22/11/2020.

24.- Fotografia publicada dins *La Cisa. Mil anys d'història*, a cura de R. Coll Monteagudo. Argentona: La Comarcal Edicions, 1999, p. 101.

25.- Les característiques físiques me les ha facilitades amablement el senyor Ramon Coll Monteagudo, a partir de les fitxes de catalogació d'exvots del santuari de Nostra Senyora de la Cisa. Treball inèdit elaborat l'any 1994.

26.- *Enciclopèdia Catalana.* Recurs en línia: https://www.enciclopedia.cat/ec-eec-10026.xml. Consultat el 8/11/2020.

27.- Es pot consultar una selecció de les obres de Josep Pineda i Guerra a la galeria d'imatges que el Museu Marítim de Barcelona té publicada a internet per mitjà del servei Flickr: https://www.flickr.com/photos/museu_maritim/albums/72157650036787953/. Consultat el 8/11/2020.

28.- *América septentrional. Costa este. Hoja I. Florida con los canales de Bahama y Providencia, según los trabajos más fidedignos nacionales y extranjeros.* Dirección de Hidrografía. Madrid, 1867. Fons Pau Lloveras i Riera.

29.- Diari de navegació de la bricbarca *Habana*, p. 1. Fons Pau Lloveras i Riera.

30.- J. Estruch Traité, «El capità Pau Lloveras i Riera (Vilassar de Mar, 30/6/1853 - Badalona, 12/7/1915). L'exportació i la importació dels últims velers mercants de la carrera d'Amèrica», *Carrer dels Arbres. Revista anuari del Museu de Badalona*, 13, 2002, p. 41-56. Recurs en línia: https://www.museudebadalona.cat/wp-content/uploads/Carrer-dels-arbres-3-13.pdf. Consultat: 3/11/2020.

31.- *Atlantic hurricane database (HURDAT2) 1851-2019.* National Hurricane Center of the National Oceanic and Atmospheric Administration, USA. Recurs en línia: https://www.nhc.noaa.gov/data/#hurdat. Consultat el 22/11/2020.

32.- *Atlantic Coast From Halifax to Key West including the New Bahamas and the Greater Antilles.* Hydrographic Office. Bureau of Navigation. Navy Department. Washingon. Febrer de 1894. Fons Pau Lloveras i Riera.

33.- Diari de navegació de la bricbarca *Tafalla*, ja citat, p. 5.

34.- Ibíd.

35.- Diari de navegació de la bricbarca *Habana* del 24 abril 1898 al 30 febrer 1899, p. 35. Fons Pau Lloveras i Riera.

36.- Ibíd., p. 41.

37.- Ibíd., p. 43.

Antonio Díaz García, que va néixer a Barcelona el 1914 i va viure a la nostra ciutat entre els deu anys i els vint-i-set, es va iniciar musicalment a la parròquia de Santa Maria del Mar, continuà estudiant solfeig i piano a Mataró, i posteriorment anà al Conservatori del Liceu de Barcelona, on cursà els estudis de composició. En la seva etapa mataronina, participà activament en diversos àmbits com a pianista, compositor i director de conjunts i corals, fins que, acabada la Guerra Civil, tingué l'oportunitat de marxar a Amèrica amb la companyia de Ballet Español. Les circumstàncies el portaren fins a Mèxic, país on triomfaria definitivament com a compositor de la banda sonora de més de tres-centes cinquanta pel·lícules.

Manuel Cusachs i Corredor, periodista, ens ofereix una primera part de la biografia d'aquest mataroní d'adopció, a partir de documents aportats per la família Díaz i d'unes cartes inèdites que el compositor havia enviat al seu amic Antoni Boter de Palau.

ANTONIO DÍAZ GARCÍA *CONDE* (1914-1976). UN MATARONÍ D'ADOPCIÓ QUE TRIOMFÀ COM A COMPOSITOR DE CINEMA A MÈXIC (I)

INTRODUCCIÓ

A principis del segle XX, la família Díaz García vivia al districte de Ciutat Vella de Barcelona, al carrer Semoleres, núm. 1, 2n pis, a prop del mercat de Santa Caterina. El matrimoni estava format per Manuel Díaz Clemente, perruquer, i Antonia García Sánchez, costurera, naturals de Cartagena (Múrcia). Van tenir quatre fills: tres noies i un noi. L'Antonio Díaz nasqué el dia 25 de gener de 1914. Va ser batejat a la catedral de Barcelona i li posaren els noms d'Antonio, Pablo i Tomás. Segons el Registre Civil de Barcelona, els avis paterns eren Julián Díaz, aleshores difunt, i Isabel Clemente; els materns, Antonio García i Antonia Sánchez, ambdós també difunts, tots naturals de Cartagena.[1]

Posteriorment canviarien de domicili i anirien a viure al carrer de les Beates, també de Ciutat Vella, en un primer pis. Al tercer del mateix immoble, hi vivia una família de músics. El pare tocava el violí, un fill, el piano, i un altre era d'una jazz-band. L'Antonio els escoltava i a vegades li deixaven teclejar el piano. De ben petit, cantava al cor de Santa Maria del Mar, on, segons sembla, ja als set anys rebia classes de solfeig. A més, segons ha deixat escrit la seva germana Isabel, «cerca de casa había una profesora y papá nos apuntó para ir a tomar clases de solfeo».[2]

Retrat d'Antonio Díaz dedicat «a mi mejor amigo», 1945. Arxiu Boter de Palau – Can Català.

La família Díaz García, c. 1923. Foto: R. Estapé. Arxiu familiar, per gentilesa d'Antonio Díaz Rendón (= ADR).

Els fills d'Antonio expliquen que l'avi Manuel va tenir la fortuna de cobrar 10.000 pessetes gràcies a un dècim de la loteria, quantitat que li va permetre aspirar a nous horitzons, marxar del barri on vivien i instal·lar una barberia on hi hagués menys competència. És així com s'establí, com a perruquer, a Mataró l'any 1923, al primer pis del número 12 del carrer d'Argentona (aleshores carrer de Carles Padrós).

Aquestes són les dades que recollia el padró d'habitants de Mataró de l'any 1924. La família Díaz residia a la ciutat des de feia un any:

Manuel Díaz Clemente
(Cartagena, 16/12/1886), barbero.

Antonia García Sánchez
(Cartagena, 18/11/1881), labores.

Isabel Díaz García
(Barcelona, 15/03/1912), escuela.

Antonio Díaz García
(Barcelona, 25/01/1914), escuela.

María Díaz García
(Barcelona, 27/08/1920), escuela.

Juliana Díaz García
(Barcelona, 25/01/1922), escuela.[3]

ELS HORITZONS S'EIXAMPLEN

Antonio Díaz tenia només deu anys quan arriba a Mataró. Va seguir els estudis primaris a l'escola del mestre de minyons Salvador Gaudí, ubicada al número 6 del mateix carrer d'Argentona (Salas 1964: 76). El seu pare volia que el noi donés un cop de mà a la barberia, d'on sortien les misses, però ell preferia estudiar música, la seva vertadera vocació. El professor Antoni Fors va ser el seu primer mestre. Després va aprendre piano amb el professor Lluís Martí, el qual, en veure els dots del jove alumne, va suggerir als seus pares que el fessin anar al Conservatori del Liceu de Barcelona. Amb gran esforç econòmic, els Díaz van comprar a terminis un piano i van matricular el noi al Liceu: «Mamá tuvo que lavar mucha ropa de la peluquería […]. Los gastos se multiplicaron (profesores, matrículas, viajes a Barcelona, tres a la semana [...]. Mi hermano siempre decía a mis padres, sobre todo a mamá, que el día que gane dinero me acordaré del sacrificio que están haciendo por mi».[4]

Al Conservatori del Liceu, dirigit aleshores per Joan Lamotte de Grignon, els seus professors van ser Guillem Garganta, de piano, i Eduard Joaquim Zamacois, de solfeig i harmonia. El gran

compositor Jaume Pahissa li va donar classes de cultura general, a més d'història i estètica musicals. La disciplina era molt estricta: calien tres anys de teoria musical abans de posar els dits al teclat d'un piano. Segons havia explicat ell mateix, practicava entre deu i catorze hores diàries.

Antonio Díaz amb el piano de la casa del carrer d'Argentona, c. 1927. Arxiu familiar – ADR.

L'anada al Conservatori fou clau en la seva formació musical: hi trobà nous estils musicals, noves amistats i nous horitzons. Sempre va guardar un grat record d'aquella etapa. Sobre la cloenda del curs 1934-1935 del Conservatori, Vicenç Badia i Santamaria va deixar escrit:

> Esdeveniment molt brillant, un concert de piano a quatre mans, acompanyat per la Banda Municipal de Barcelona, dirigida per Lamotte de Grignon, al Palau de Belles Arts, edificació construïda per a l'Exposició de Barcelona de 1888 i que ocupava el lloc on avui hi ha els Jutjats Municipals, a l'actual passeig de Lluís Companys de Barcelona. Al piano, Antoni Díaz Conde i J. Vicens. (Badia 1992: 21)

Fou un concert memorable, que tingué lloc el 17 de novembre de 1935, en el qual s'interpretaren peces de Debussy, Berlioz, Mozart i Wagner.[5] El *Diari de Mataró* destacava la participació de «l'intel·ligent professor, concertista de piano i director de l'Agrupació de Cantaires de l'Ateneu Popular d'aquesta ciutat, senyor Antoni Díaz», que amb la interpretació del concert en Re Major per a piano i orquestra de Mozart feia la seva presentació al públic barceloní. En acabar, «l'il·lustre mestre Lamotte de Grignon felicità efusivament Antoni Díaz pel seu admirable treball».[6]

Més endavant, el jove Díaz va tocar al Gran Teatre del Liceu com a alumne avantatjat que era. Tota la seva família hi assistí i, segons ha escrit Isabel, la germana gran del músic, «mamá le hizo un traje "smoking", estaba guapísimo y feliz; tocó el piano de maravilla».[7]

Antonio Díaz començà a guanyar-se la vida donant classes particulars de solfeig i dirigint la companyia de músics afeccionats de l'Ateneu Popular. Fou receptiu al jazz, que aleshores feia furor, i es considerava l'introductor d'aquest nou corrent musical a Mataró. Amics i coneguts es congregaven a la casa de la família Díaz per escoltar les improvisacions que brollaven del seu piano.

Ja en aquesta època de joventut, se'l coneixia amb el sobrenom de *Conde*, que amb el pas dels anys es va convertir en el seu segon cognom a manera de nom artístic. En desconeixem l'origen. D'aquests anys trenta, d'altra banda, és l'anècdota que va tenir lloc a Cabrera de Mar i que il·lustra les condicions en què treballava un jove pianista d'aleshores:

> Fora de les Festes Majors, poques vegades més es tornava a fer ball amb orquestra. Quan a la Sala de Baix n'hi havia, es ballava amb l'únic

Retrat d'Antonio Díaz, a la dècada de 1930.
Foto: Carreras. Arxiu familiar – ADR.

> so d'un piano. Jo he ballat havent-hi tan sols un professor, un. A peu, pel Camí del Mig, venia des de Mataró l'Antoni Díaz Conde a tocar-lo. En arribar al poble, prop de la Sala, en el pedrís de Can Pallès, es posava les sabates que portava ben embolicades en un mocador de fer farcells i just entrar a la Sala començava a tocar. El pare, a mitja part, se l'emportava al Cafè a menjar un parell de llesques de pa amb pernil i prendre's junts una cervesa amb gasosa. Un cop acabat, tornava a posar-se les espar-denyes i emprenia a peu el camí de retorn a Mataró. (Modolell 1989: 123)

Prop de casa seva hi havia l'Ateneu Mataroní de la Classe Obrera, ubicat a la Riera, cantonada amb al carrer Bonaire. L'entitat tenia un teatre on actuaven companyies professionals o d'afeccionats de teatre. Antonio Díaz hi dirigia la massa coral o hi tocava el piano quan s'hi representaven sarsueles o s'hi feien concerts (Enrich 1987: 168). Vicenç Badia, músic com Díaz i nascut el mateix any, va deixar escrit:

> Tant la Societat Iris com l'Ateneu tenien agrupacions corals, amb cantants i acceptables solistes i, per tant, podien interpretar representacions líriques, amb preferència sarsueles. A l'Ateneu pogueren comptar amb la presència del mestre Vilaró, i el conjunt, sota la seva direcció, fou molt acceptable. Més tard, per problemes entre els dirigents, la meitat del grup, junt amb el mestre Vilaró, van ingressar a la Societat Iris. Llavors es feu càrrec de la direcció dels qui es varen quedar a l'Ateneu el jove Antoni Díaz Conde, que feia molt poc que havia acabat els estudis musicals. (Badia 1992: 21)

LA GUERRA CIVIL

Al padró d'habitants de 1936, poc abans de l'esclat de la Guerra Civil, a la casa del núm. 12 del carrer de Francesc Macià (actualment carrer d'Argentona) hi consten els sis membres de la família Díaz, però en aquest moment vivien a la planta baixa, on hi havia la barberia, a l'entrada de l'immoble.

El 18 de juliol, Antonio Díaz era a l'Ateneu Mataroní de la Classe Obrera, on es posava en escena la sarsuela *Luisa Fernanda*, amb música de Federico Moreno i lletra de Federico Romero i Guillermo Hernández, a càrrec de la companyia de la pròpia entitat, de la qual ell era el director de la massa coral. Just acabada l'obra, començaren a escoltar-se trets pels carrers, segons explicava ell mateix a la família.

L'exaltació ciutadana a flor de pell va arribar aviat al seu punt àlgid i els militars revoltats a Catalunya van ser reduïts, també els de la caserna de Mataró. L'esperit de revenja encengué els ànims i va dividir el país. Antonio Díaz, que residia en aquell moment a Barcelona, s'apuntà voluntari per combatre a les files de l'exèrcit republicà. De fet, ja havia estat declarat útil per fer el servei militar obligatori. Era de la lleva del 1935. Va anar destinat a Falset (El Priorat). No anà al front com a combatent sinó que, per la seva condició de músic, l'enviaren a dirigir una banda militar destinada a acudir al front per animar la tropa amb música de concerts i de piano. D'aquesta època, Isabel Díaz ha deixat escrita l'anècdota següent:

> Afortunadamente un día estaban en un lugar que había un piano, creo que era un bar. Antonio al ver un piano pidió permiso al dueño para tocar un poquito. Dio la casualidad que entró un Comandante que, por lo visto, era muy amante de la música y empezó a hablar con él y le dio hora para entrevistarlo. Desde aquel día no tuvo que hacer Trabajos forzados [sic], lo pusieron a la oficina y él organizaba algún concierto si el Comandante se lo pedía. Suerte a la música se libró de ir al frente a tirar tiros![8]

Però l'experiència de veure bombardeigs, destrucció, ferits, mutilats i morts, li va passar factura i, abans que s'acabés aquell malson de la Guerra Civil, va sofrir una insuficiència coronària a causa de la qual el van donar de baixa i tornà cap a casa a recuperar-se.

El nou règim franquista sotmeté tot el país a una llarga postguerra, en què s'imposà el nacional-catolicisme amb el suport explícit del nazisme alemany i del feixisme italià. La vida, amb tot, lentament va anar recobrant una certa normalitat. Antonio Díaz seguia vivint a Barcelona i ingressà a la Societat de Directors de Música, de la qual, amb només vint-i-cinc anys, era el membre més jove. Superat l'examen pertinent, ja va poder dirigir una orquestra. També es guanyava la vida tocant el piano a cinemes de la ciutat comtal durant la mitja part de les projeccions.

Mentrestant, a Mataró, Amadeu Casanovas i Comerma reorganitzà, amb penes i treballs, l'Orquestra Oriental Jazz *Els Verds*. Proposà a Díaz que en formés part com a pianista i aquest acceptà, de manera que va ocupar la plaça de l'Antoni Pons que, malauradament, no va tornar (Cusachs 2017: 85). Seria per poc temps perquè se li presentà una oportunitat d'or que no desaprofità: marxar a Amèrica, ben lluny d'aquell clima enrarit de la postguerra, sumat a la incertesa d'una Europa que estava patint l'inici de la Segona Guerra Mundial.

RUMB A AMÈRICA

Just l'any 1939, s'estava formant una companyia de ballet espanyol. El baríton Manuel Gas posà en contacte l'Antonio Díaz amb la ballarina Anna Cabré, la qual el presentà a Paco Reyes, un excel·lent coreògraf i ballarí, que se l'escoltà tocant el piano i, satisfet de la interpretació, li proposà un contracte. El diumenge dia 23 d'abril de 1939 va actuar com a pianista al Teatre Barcelona, en un espectacle subtitulat «Grandioso concierto de Danzas y Bailes de Arte Español». Dos mesos més tard, la mateixa companyia marxà cap a Madrid i el 14 de juny actuà al Teatro de la Zarzuela. Sobre aquesta actuació, Antonio Díaz va escriure una carta al seu gran amic Antoni Boter:

> Querido Tony: No he querido dirigirte unes letras hasta ver el desarrollo de nuestro debut, por la razón de detallarte la impresión que causó nuestra presentación por vez primera ante el público de Madrid. Ahora sí que puedo decirte claramente que ayer el público madrileño nos festejó y nos aplaudió largamente, [...] la próxima semana —Dios mediante— daremos nuestro segundo concierto y dentro de quince días saldremos con dirección a más de las capitales de España. [...] Mi vida la consagro al estudio. Por las mañanas si no tenemos ensayo, dedico dos o tres horas al estudio del piano y por las tardes ídem de ídem; al terminar mis estudios salgo a distraerme paseando por el Retiro o la Castellana y después de mi paseo, acostumbro a ir a algunos de los bares de Alcalá o Granvía. El aspecto de Madrid es el de una capital cosmopolita, sólo te diré que no escasea de nada.[9]

El transatlàntic italià *Oceanía*, en el qual Antonio Díaz viatjà fins a Buenos Aires. Postal enviada al seu amic Antoni Boter. Arxiu Boter de Palau – Can Català.

La carta acaba amb la petició d'un favor: que li enviï, el més aviat possible, un aval de la Falange ja que solament té un document de milícies, i afegeix que un amic de Madrid li ha recomanat que el tingui per a tots els tràmits que puguin ser necessaris en el futur. Un mes més tard, li enviava una postal des de Sant Sebastià (Guipúscoa) en què li deia: «Hoy debutamos en el Teatro Principal, el miércoles en Gijón y el próximo sábado en Oviedo. Estoy encantado de San Sebastián, es algo maravilloso».[10]

L'abril de 1940, després d'uns mesos d'assaig, la companyia de Ballet Español embarcava al port de Barcelona amb rumb a Buenos Aires, on tenien previst actuar al Teatro Maravillas. A l'Argentina és on Antonio Díaz coneixeria Manuel de Falla. En relació amb aquest moment tan important, la seva germana Isabel explica qui va ser la persona que indirectament va posar el pianista en contacte amb l'eminent músic andalús:

> Terminada la guerra tenia deseos de triunfar y superarse porqué aquí poca cosa podía hacer ya. Le salió una oportunidad de ir a Madrid con una compañía de teatro de Paco Reyes, él como pianista. Cuando estuvo en Madrid por las tardes se reunían en un Club de Artistas y músicos que cambiaban impresiones. Dio la casualidad que don Ángel Barrios (un gran guitarrista) le oyó tocar el piano y quedó prendado al oírle de su interpretación. […] Esta Compañía tenía que irse a Buenos Aires, Antonio como se lo propusieron que fuese con ellos aceptó. Fue una pena muy grande para los padres que se marchase tan lejos. Dio la casualidad que don Ángel Barrios le hizo una carta de recomendación a don Manuel de Falla que era el padrino de su hija Angelita.[11]

Tota la companyia de Ballet Español va embarcar al transatlàntic italià *Oceanía*, que feia la ruta de Gènova a Amèrica Central i del Sud i feia escala a la Ciutat Comtal. Era el dilluns dia 15 d'abril. També hi embarcà l'ambaixador espanyol al Brasil Raimundo Fernández Cuesta i família. «A la una en punto el Oceanía levó anclas, y mientras se disponía a zarpar fue cantado el *Cara al Sol*, dando las voces de ritual el señor Fernández Cuesta».[12] Antonio Díaz no va voler que els seus pares passessin pel mal tràngol del comiat i l'anaren a acomiadar les seves tres germanes: Isabel, Maria i Juliana.

LA MÀ AMIGA DE MANUEL DE FALLA

Arribat a l'Argentina, Díaz entrà en contacte amb el gran compositor Manuel de Falla Matheu. Aquesta relació va originar un nexe epistolar entre ells dos durant un breu període, gràcies al qual podem copsar el grau d'amistat i de respecte mutu.[13] Pel que fa a les cartes, Manuel de Falla comptava amb la col·laboració de la seva fidel germana María del Carmen, que li feia de secretària. Antonio Díaz vivia a Villa del Lago (província de Córdoba), a uns 380 quilòmetres d'on residia el mestre Falla, a Alta Gracia.

Manuel de Falla Matheu.
Imatge extreta de: https://es.wikipedia.org.

Juan Viniegra, biògraf de Manuel de Falla, escriu que per la banda de la mare —Matheu— tenia arrels catalanes i mataronines!:

> La familia Matheu era de origen francés, de Perpiñán, por allá por el año 1720, durante el reinado de Felipe V, se trasladó a España, residiendo en principio en Mataró y viniendo a instalarse, más tarde, en nuestra ciudad. (Viniegra 1966: 35)

A la base de dades del Museu Arxiu de Santa Maria (elaborada per Xavier Clavell) pot trobar-s'hi el besavi de Manuel de Falla: Salvador Matheu i Xicola, nat a Mataró el 1747 i mort a Cadis el 1816.[14]

Manuel de Falla, que arrossegava greus problemes de salut, just acabada la Guerra Civil havia estat convidat a Buenos Aires com a concertista. El greu panorama que es vivia el decidiren a embarcar al vaixell *Neptunia*, al port de Barcelona, el 2 d'octubre de 1939. S'instal·là a l'Argentina, a la ciutat d'Alta Gracia (província de Córdoba), i hi va viure fins al dia de la seva mort, el 14 de novembre de 1946. Les seves restes serien traslladades a Cadis i reposen a la catedral d'aquesta ciutat.

Antonio Díaz va passar els primers mesos amb dificultats, especialment perquè estava malalt. I va fer saber a Manuel de Falla la seva situació física, econòmica i professional. El compositor espanyol li responia en una carta del 3 de setembre de 1940:

> Estimado amigo: No sabe Vd. cuánto lamento lo que me dice sobre su situación económica. Por eso me permito enviarle adjunto un cheque a su nombre de 25 pesos (Banco de Galicia), rogándole lo acepte. Bien quisiera que este envío fuese más eficaz para sus necesidades apremiantes, pero aun siendo pequeño, supone para mí una excepción dadas las circunstancias en que me hallo, pues si no consigo reponer mi salud para poder dirigir los conciertos que aún tengo pendientes, mi situación económica llegará a ser bastante apurada, En fin: Dios está sobre todas las cosas y, como siempre, confío plenamente en su Providencia [...].[15]

A més de la crítica situació que patia, Díaz també li parlava d'afers professionals i li demanava alguna recomanació que li pogués obrir portes. Manuel de Falla li responia en una altra carta, alhora que s'excusava de no haver tingut temps d'estudiar uns manuscrits que el jove pianista li havia enviat:

> En cuanto a la recomendación que Vd. me pide, buscando estoy a quien poder dirigirme, y le aseguro que no perderé ocasión favorable (aunque sea para algo ajeno a la música) pero creo que Vd., durante su actuación con la compañía española, habrá conocido a quienes puedan serle en eso más útiles que yo. ¿Por qué no ve Vd. de nuevo al maestro Juan José Castro? […] Perdóneme Vd. el que aún no haya podido estudiar detenidamente sus manuscritos, pero con los males, el cambio de casa y la urgente preparación (como colaborador) de un homenaje a Victoria, me falta el tiempo para todo. Si necesita Vd. los manuscritos se los enviaré.[16]

Segons explica Antonio Díaz Rendón, l'estudi de les obres de Manuel de Falla i els consells del mestre van ser determinants en el desenvolupament de l'obra del seu pare i, seguint l'estela del mestre, el van encaminar cap a la fama.

Dos mesos més tard, el 27 de novembre de 1940, Antonio Díaz enviava una altra carta a la germana de Falla on manifestava la seva preo-cupació per la salut del mestre i li demanava que li contestés ja que

> al no tener ya más noticias de ustedes estoy algo preocupado no sea motivo de que D. Manuel no siga mejorando. Solo deseo y pido a Dios siga mejorando de sus dolencias y si algún ratito le sobra, mándeme, aunque solo sean cuatro líneas para saber de Vds. Mi vida sigue una ruta un poco áspera, pero yo, siempre confío en Dios. Respetuosamente, Antonio Díaz.[17]

Segons Antonio Díaz Rendón, l'any 1941 el seu pare ja guanyava 45 pesos diaris, una quantitat considerable. Però la vida, com les monedes, a vegades tenen dues cares. I aquells moments dolços i esperançadors es van veure truncats quan aquest mateix any el músic va caure greument malalt d'una pleuresia que el va tenir ingressat en un hospital durant quatre llargs mesos i sense poder actuar.

Amb data del dia 25 de juliol del 1941, Antonio Díaz escrivia novament a Manuel de Falla per explicar-li que el seu silenci epistolar havia estat motivat per aquella greu malaltia:

> Hace poco que he salido del Hospital, en el que he pasado cuatro meses y en el que he sufrido una seria operación; por tratarse de una pleuresía purulenta, que, gracias a Dios, me salvé de milagro. Sin más que notificarle, reciba el mayor respeto que le profesa, su humilde y seguro servidor. Antonio Díaz.[18]

Tres dies després, en una carta del 28 de juliol de 1941, Falla s'interessa per la salut del pianista i li fa saber que ell també ha estat seriosament malalt; li envia, a més, un xec de 50 pesos:

> Querido amigo: Acaba de llegarme su carta fecha 25 y me apresuro a escribirle, pues ni por el Sr. David Moreno ni por nadie sabíamos nada de su enfermedad, que tan de veces lamentamos. Cuídese Vd. bien para consolidar su restablecimiento. Para ayudarle en ello, sabiendo por experiencia los gastos que exige, nos permitimos enviarle al adjunto cheque a su orden del Banco de Galicia por cincuenta pesos, rogándole lo acepte y nos dé noticias de su convalecencia y de sus posibilidades de trabajo. Yo también he estado de nuevo seriamente enfermo, con fiebre cada día desde fines de Enero. Hasta el mes antepasado no se normalizó la temperatura y aún todavía tengo que seguir un régimen de vida muy severo para evitar un retroceso y recuperar las fuerzas perdidas. Con el mejor deseo de mi hermana Mª del Carmen reciba Vd. el que cordialmente le envía su afmo. amigo, Manuel de Falla. Le rogamos completa reserva sobre nuestro envío.[19]

Pocs dies després, Díaz escriu novament al seu amic mataroní Antoni Boter i es disculpa d'haver tardat a contestar-li, «pero para demostrarte que aún te considero mi mejor amigo te notificaré algo que nadie debe saber y en particular mi familia por tratarse de algo muy importante y hasta su día deben ignorar».[20] I és en aquesta missiva que li explica, fil per randa, la greu malaltia que ha passat.

Tres mesos més tard, per l'octubre de 1941, trobem Antonio Díaz en terres mexicanes. Ell

Retrat d'Antoni Boter de Palau.
Arxiu Boter de Palau – Can Català.

considerà que amb un canvi d'aires milloraria la seva salut, sense sospitar que el canvi li comportaria, sobretot, un esplendorós futur professional. Va enviar una nova carta al mestre Falla en què, a més d'explicar la seva arribada a Mèxic, l'informava de les actuacions que havia fet acompanyant la *cantaora* Conchita Martínez. Li enviava efusives salutacions i intercedia en nom d'ella demanant-li un favor que no tindria la resposta esperada:

> Querido Maestro: Deseando en primer lugar disfrute de una perfecta salud, en compañía de su señora hermana paso a notificarle que después de un mes y dos días de viaje hemos llegado a ésta gracias a Dios. Aquí, nos han recibido muy bien y el lunes si Dios quiere, daremos una audición a la casa del Presidente de México.[21] También hemos dado una audición para la prensa y Conchita Martínez tuvo un exitazo interpretando su inmortal *Jota*, que la cantó y la bailó y yo interpreté su célebre *Danza del Fuego*. Conchita Martínez me encarga le salude atentamente y haga constar que es una ferviente admiradora de su música inmortal.
>
> Estimado Maestro, desearía pedirle un favor, si usted puede concedérmelo. Conchita Martínez tiene un gran interés en hacer una selección de su *Amor Brujo*, para canto y baile, sin desvirtuarlo absolutamente, o sea, respetando todo su carácter y forma y me encargó si yo podría hacerlo, y yo le contesté que, sin una autorización de usted, no podía hacerlo. Yo solo deseo que, si usted puede concederme el permiso, tenga a bien comunicarlo. [...] Espero poder recibir noticias

Antonio Díaz al piano a la seva casa de Mèxic retocant una partitura. Arxiu familiar – ADR.

> suyas para saber cómo sigue su salud, que tanto me preocupa. También deseo ahora que ya trabajo me indique en que forma debo girarle lo que usted tuvo a bien ofrecerme cuando me encontraba en situación precaria.[22]

Just un mes després, M. Carmen de Falla, en nom del seu germà Manuel i amb data del dia 11 de novembre de 1941, li respon:

> Muy de veras celebramos su completa curación, así como todo lo que Vd. nos cuenta, agradeciendo mucho mi hermano cuanto Vd. le transmite —tan grato para él— de parte de la Srta. Conchita Martínez, a la que envía sus muy sinceros saludos y felicitaciones, aunque lamentando y mucho la imposibilidad de complacerla en su propuesta de hacer una selección del *Amor Brujo*, pues viene prohibiéndola formalmente por sus representantes y sin excepción desde hace muchos años. Este es el mismo caso para todas sus obras: sean o no escénicas se han de hacer íntegramente y según exija la partitura instrumental, sin adaptar a la escena las que no estén escritas con ese fin, y en cambio representando totalmente las que ha compuesto para que sean bailadas y representadas. Y esto lo viene sosteniendo a pesar de lo mucho que le contraría (¡no saben Vds. hasta qué punto!) tener que dar una respuesta negativa en casos como el presente.[23]

Aquesta és la darrera carta conservada entre el mestre Manuel de Falla i l'Antonio Díaz en terres americanes. El gran compositor i pianista gaditÀ va ser, al llarg de la seva vida, un protector de joves artistes, entre ells Antonio Díaz; i un dels biògrafs de Falla ha escrit al respecte:

> Hubo un catalán, Antonio Díaz Conde, que había ido a América acompañando al cantaor «Angelillo», como pianista. Mi amigo, le conoció, y con su fina intuición, comprendió que se trataba de un verdadero talento musical. Aquel joven, le había puesto música a los *Romances de la Pena Negra* de García Lorca y Manolo se sorprendió al oírle. Aquello era una verdadera revelación, y, desde entonces, mi amigo se dedicó a protegerle. Una enfermedad de pleura, puso a Díaz Conde en grave peligro de muerte, e hizo sufrir a Manolo, que era todo sensibilidad, todo corazón.
>
> Más la juventud triunfó, por fin, y el chico, pensando tal vez que allí le esperaban tiempos mejores, decidió marcharse a México, en cuanto se encontró en franca convalecencia. Pero su bolsillo estaba exhausto, y se confió a Manolo que se había mostrado tan Bueno con él. Hizo bien en acudir a su bondad, pues mi amigo, no le decepcionó. Espléndido, y sin preocuparse del día siguiente, le entregó los últimos trescientos pesos que poseía. (Viniegra 1966: 237)

Mentre era a Argentina, i després a Mèxic, Antonio Díaz mai no va parlar obertament a la família de les seves enormes dificultats de salut i econòmiques. L'únic que sabia la veritat era el seu amic Antoni Boter, a qui va demanar que si li passava res d'irreparable ho comuniqués a la família de Mataró. Isabel Díaz ha deixat escrit que «las cartas tardaban mucho en llegar y cuando recibíamos noticias siempre decía que estaba bien».[24] Les penalitats passades els primers anys, ell mateix les explicà a la família anys més tard, quan, en diverses ocasions, va venir a visitar pares i germans.

MÈXIC, LA TERRA DE PROMISSIÓ

Com ja hem avançat, el dia 27 de setembre de 1941 Antonio Díaz havia arribat a Mèxic pel port de Veracruz, amb un contracte signat com a pianista per acompanyar la coneguda *cantaora* Conchita Martínez, amb qui actuaria al famós Centro Nocturno *El Patio*, ubicat al cor de Ciutat de Mèxic, durant quatre mesos. Des de Mèxic, escriu al seu confident Antoni Boter:

> Después de haber estado en Chile, Panamá y La Habana. Aquí aun estaré un mes y medio y después si Dios quiere iré a New-York, Chicago, Miami y Los Ángeles. Actualmente me encuentro bien de salud y estoy bien considerado artísticamente pues me hacía falta, pues en el transcurso de mi enfermedad gasté más de 20.000 pesetas.[25]

El violinista Henryk Szering i el director de l'orquestra Antonio Díaz encaixen les mans. Estudis de gravació de Radio Mil, a Ciutat de Mèxic, l'any 1945.

Arxiu Familiar – ADR.

La carta continua explicant altres detalls i més endavant li pregunta per una persona, una tal Anita de Mataró, de la qual estava enamorat. Li subratlla que «sobre este asunto y lo que hace referencia a mi enfermedad, te suplico la más absoluta reserva ya que mis queridos familiares lo ignoran por completo».[26]

Tres mesos més tard, va recaure de la pleuresia que el va tenir quatre mesos hospitalitzat a Buenos Aires. Aquí, a Mèxic, seria operat pel Dr. Conrado Zuckerman, gràcies al qual es recuperaria completament. Escriu a Antoni Boter:

> En mi última operación que me hicieron en Buenos Aires quedó algún residuo y con el tiempo ha ido desarrollándose hasta que se formó nuevamente el pus y tuvieron que operarme. No pases cuidado alguno pues gracias a Dios he podido ir al sanatorio de un gran cirujano alemán.[27]

Li explica, també, que musicalment ha compost una obra titulada *Liturgia Gitana*, que té un gran èxit. I torna a demanar-li que no expliqui res de la intervenció quirúrgica als seus familiars perquè, de fer-ho, seria un «golpe mortal para ellos».

Entre els anys 1942 i 1943, Antonio Díaz va intervenir com a pianista a la ràdio mexicana quan aquesta estava al Teatro Estudio Mil Estación XEOY. I hi actuà com a director d'orquestra interpretant música en viu, acompanyant grans artistes del moment com la contralt Josefina *Chacha* Aguilar, el violinista polac Henryk Szering, el tenor belga René Maison o el gran pianista George Chavchavadze, entre d'altres.

ELS ANYS DAURATS DEL CINEMA MEXICÀ

A Mèxic, Antonio Díaz encetà una nova faceta: la de compositor de bandes sonores de pel·lícules. Els anys de major expansió del cinema mexicà al continent americà de parla hispana —els considerats anys daurats que abracen des dels quaranta als setanta del segle XX—, el nostre músic els va viure de ple treballant al costat d'un dels directors més prestigiosos de Mèxic, Emilio *el Indio* Fernández, i alguna vegada va arribar a escriure música simultàniament per a dos o tres films. Amb tot, sempre deia a la família que, quan es tractava de crear el fons musical d'una gran pel·lícula, el que calia era dedicar-s'hi exclusivament. Segons el seu fill Antonio, durant un cert temps el seu pare va arribar a escriure, de mitjana, el fons musical d'entre divuit i vint films l'any.

L'any 1942 té l'oportunitat de conèixer la ballarina, actriu i també guionista de cinema Raquel Rojas, austríaca de naixement i coneguda

Antonio Díaz amb el director de cinema Emilio *el Indio* Fernández. Arxiu Familiar – ADR.

Antonio Díaz amb tot l'elenc de l'equip del film *Víctimas del pecado* (1951). S'hi identifiquen el director Emilio *el Indio* Fernández, el càmera Gabriel Figueroa, l'actor infantil Isamel Pérez *Poncianito*, l'actriu Ninón Sevilla i el productor Pedro A. Calderón, entre altres. Arxiu familiar – ADR

artísticament com a Janett Alcoriza. Ella valorà la música de Díaz i el posà en contacte amb el prestigiós director cinematogràfic Emilio *el Indio* Fernández, considerat per alguns crítics com el Luís Buñuel mexicà. Fernández li obriria de bat a bat l'èxit en el setè art a la República Mexicana i a l'Amèrica Llatina. Antonio Díaz, en referir-se a Raquel Rojas, va escriure:

> Debo confesarte que en mi vida existe una persona que le debo mucho, se trata de la hija de un gran director de orquesta vienés que hace dos años murió. Ella es hermosa como un rayo de sol, habla cinco idiomas, baila que es una maravilla, sabe de música más que un músico y es artista de cine. [...] cuando enfermé me cuidó como solo una madre podía hacerlo. [...] Yo enfermé el 20 de enero y el día 25 del mismo me encontraba muy grave, ese mismo día cumplía 28 años y en mi delirio de mi gravedad me encontraba solo en un día tan feliz para mí. Nadie se acordaba de lo que para mí significaba, pero Janett sí se acordó y personalmente me ofreció un magnifico ramo de flores y me ofreció un beso en mis labios; ese episodio jamás podré olvidarlo. [...] Cuando desperté de una anestesia junto a mi cama se encontraba Janett, que no me abandonó ni un instante.[28]

El primer film que va musicar Díaz *Conde* va ser *Cuando viajan las Estrellas* (1942), produïda per Agustín J. Fink i dirigida per Alberto Gout (on sortien Jorge Negrete, Ángel Garasa, Domingo Soler i Janett Alcoriza). Hi va compondre dues peces per a coreografia de ball espanyol o flamenc, amb aires de l'escola de Manuel de Falla, del qual, com ja hem vist, es considerava deixeble.

Aquest mateix any compongué la música de les peces de ball i la de fons del film *Soy puro mexicano*, produïda i dirigida per Emilio *el Indio* Fernández. Després vindrien *Pepita Jiménez*, *Pasión Gitana* i *La Luna enamorada* (1945), totes tres de 1945 i amb aires andalusos com a denominador comú. L'amistat entre el director i el músic anava més enllà del cinema. L'Antonio Díaz Rendón, fill del nostre protagonista, explica en una entrevista que a l'*Indio* Fernández li deien «tío Emilio», i afegeix:

> Familiarmente Emilio Fernández venía a visitarnos a casa, cuando éramos pequeños le decíamos «tío Emilio», nos quería mucho [...]. Asimismo íbamos a su casa a *La Fortaleza* de Coyoacán en donde pasábamos horas muy agradables, platicando y escuchando música

Cartell del film *Pepita Jiménez* (1945). Arxiu familiar – ADR.

clásica. [...] Recuerdo también cuando Emilio *el Indio* Fernández estuvo recluido en la cárcel por haber matado en defensa propia a un hombre en Coahuila y mi padre, en aquel entonces, ya no gozaba de buena salud, y acompañé a mi madre a visitarlo, gesto que le agradeció mucho. (Chaumel 2015: 293)

Pel setembre del 1943 tornava a escriure a Antoni Boter. Se sent cansat, porta una vida molt agitada i desitja un temps de descans:

> Solo deseo el día que pueda tomarme unes vacaciones de dos o tres meses para ir a descansar al tranquilo pueblo de Mataró, junto con los míos [...]. Adoro la soledad y me aparto de las compañías, tengo que cuidarme porque mis nervios están desechos, pero no te preocupes que de todo saldré bien con la ayuda de Dios Todopoderoso.[29]

Quasi un any més tard, tornava a escriure-li per explicar-li el bon moment artístic i econòmic que estava vivint, i insistia en la necessitat de tornar a casa a descansar:

> Mi vida sigue el mismo ritmo de estudio y trabajo pues día a día sigo progresando en el difícil arte de dirigir y componer. Actualmente me he colocado a la cabeza de los directores de México y mi nombre ya es conocido en toda la República y Centro América. No creas que mis palabras estén llenas de vanidad [...]. De un año a esta parte he ganado muchísimo dinero y mi posición artística la he consolidado muy bien [...]. Todas mis ilusiones son tomarme unas vacaciones de un par de meses para ir a descansar al lado de los míos y no pensar en absoluto de música ni arte, pues en estos 4 años que estoy ausente nadie más que yo sabe lo que he tenido que luchar para salir triunfante de la difícil empresa que me propuse.[30]

Set mesos més tard, pel febrer del 1945, en una nova carta al seu amic de l'ànima subratllava el seu sentiment d'enyorança:

> Te ruego me disculpes si en algún momento abuso de tu noble amistad, pero mi soledad y mi ausencia de cinco años, hacen que pierda por momentos mi control; yo sé que tú comprenderás todo lo que me pasa y procurarás consolarme con tus apre-ciables letras pues solo deseo llegar el día que pueda agradecerte personalmente todas las atenciones que me has dispensado […]. No puedes figurarte las ganas que tengo de llegar a esa a pasar dos o tres meses de descanso pues créeme que todas las noches sueño con este momento que para mí sería un tónico para poder seguir luchando hasta lograr alcanzar el camino que siempre he soñado.[31]

Dos mesos després, li donava detalls del seu èxit. En concret, afirmava que havia signat un contracte per 20.000 pessetes per compondre la música de la pel·lícula *Pepita Jiménez*, una producció de més de dos milions de pesos; i afegeix:

> Como podrás apreciar sigo por el camino ascendente y estoy ganando mucho dinero, pero mis gastos son enormes entre apartamento, criados, coche y un sinfín de gastos ya que mi posición lo exige y si Dios quiere dentro de un año puedo tener un ingreso de 150 a 200 mil pesetas anuales.[32]

Amb pocs anys d'estada a Mèxic, ja era una figura consagrada que, a més, tal com ell explica, guanyava molts diners. Tant és així que, segons la seva filla Isabel, «ya entonces pudo ver cumplido su deseo de hacer una casa a los padres».[33] Seria la casa del núm. 10 del carrer Meléndez, de Mataró, construïda per l'arquitecte Miquel Brullet, que van estrenar l'any 1951.

Abans, el 16 de maig de 1945, Antonio Díaz enviaria una nova carta al seu amic. Seria la darrera, perquè Antoni Boter va morir a Mataró el dia 29 de juliol, a l'edat de quaranta-quatre anys. A més d'incidir en els èxits com a compositor, posava data al seu viatge de descans a la nostra ciutat: el desembre. Reiterava que una estada amb

A l'esquerra, Antonio Díaz amb l'estatueta del Premi Ariel de l'any 1949 per la música del film *Pueblerina*. Amb ell, al centre de la imatge, els actors Víctor Parra i Roberto Cañedo; a la dreta, el director Emilio *el Indio* Fernández. Arxiu familiar – ADR.

la família i coneguts li feia molta falta «ya que después de él [el viatge] tendré que estar otros cinco o seis años fuera de casa para seguir mi lucha artística, que tanto quiero y que con música profeso».[34] Tanmateix, no va posar els peus a Mataró fins a principis de 1948, en una primera estada de poques setmanes.

Díaz *Conde* treballà també amb José Díaz Morales, nat a Toledo, escriptor, periodista, guionista i director de cinema, per a qui musicà films com *Los amores de un torero* (1945). Així mateix, als anys cinquanta i seixanta treballà per a Jaume Salvador Valls, un altre català, nat com ell a Barcelona, amb qui va mantenir una fonda amistat. Amb el pas dels anys, va col·laborar amb una vintena de directors del cinema mexicà.

Díaz *Conde* es va encarregar de la part musical del film *La Choca* (1974) dirigida per l'*Indio* Fernández, una de les darreres obres de la seva fecunda producció cinematogràfica. La música fou gravada amb els mateixos elements que s'utilitzaven per a qualsevol cinta, però amb la curiositat que a l'orquestra —formada per 37 professors— no hi havia violins sinó violes, violoncels i contrabaixos.

Entre 1947 i 1954, Antonio Díaz *Conde* va obtenir un total de sis nominacions als premis Ariel a la millor música composta per a cinema, concedits per l'Acadèmia Mexicana de Ciències i Arts Cinematogràfiques. Amb la música del film *Pueblerina* va guanyar el Premi Internacional del Festival de Cannes i l'Ariel de 1949. Les altres nominacions van ser per *La Perla* (1947), *Maclovia* (1948), *Rosauro Castro* (1950), *Las tres perfectas casadas* (1953) i *La rebelión de los colgados* (1954).

El famós compositor mexicà Agustín Lara, autor, entre d'altres, de la conegudíssima cançó *Granada*, li va escriure una carta on es desfeia en elogis a la música del film *La Malquerida* (1949):

> Maestro: Ya sé que el concepto que Vd. tiene de mi como artista, y hasta como persona, dista mucho de ser el que yo hubiese deseado, pero como soy muy dueño de mi sensibilidad no he podido quedarme callado después de ver y OIR por tercera vez la Malquerida. ¡Usted ha escrito una partitura extraordinaria [...]. Sostener la unidad sinfónica a través del más difícil de los géneros como es la tragedia y llevar al que escucha por los mismos senderos de las imágenes, de los paisajes y de las situaciones, conservando siempre la más perfecta expresión musical es, sin duda alguna, hacer una Obra Maestra![35]

Foren, com hem dit, els anys daurats del cinema mexicà i també els d'Antonio Díaz *Conde,* ja que durant trenta-dos anys va musicar prop de 360 pel·lícules,[36] algunes guardonades internacionalment, com ja hem vist.

A part de la seva dilatada producció musical cinematogràfica, Antonio Díaz *Conde* va compondre altres obres, la majoria d'aire andalús, fruit del mestratge de Manuel de Falla. Com a exemple, citem una composició de 1939 per a piano:

Seis estampas gitanas: Danza del Sacromonte, El Gitanillo enamorado, Nocturno gitano, Carmela y Manolill, La gitana de ojos verdes i *Baile del gitano*. Del mateix estil, va compondre *Zapateado jerezano*, *Concierto andaluz* i *Ritmos* (1953), obra dedicada a la seva esposa Alicia Rendón. També va escriure *Liturgia gitana* (ballet simfònic), *Andaluza sentimental* i *Suite gitana* (per a orquestra). Anys després compondria *Siete poemas de cante jondo*: *La soleá, Muerte de la petenera, Ay petenera gitana, La Carmen está bailando, Lamentación de la muerte, Barrio de Córdoba* i *La Lola*, amb poemes de Federico García Lorca (1961).

L'any 1962 va compondre *Feria en Sevilla* i *Evocación granadina*, obra simfònica per a piano; l'any 1963, *Sonatina andaluza*, per a piano, a la memòria de Manuel de Falla; el mateix any, la sonata espanyola per a piano *Sacromonte*, i, finalment, el 1964, *Una tonadilla y dos coplillas*, per a veu i piano.

MANUEL CUSACHS I CORREDOR

NOTES

1.- Registre Civil de Barcelona, 26 de gener de 1914.

2.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, consultades per gentilesa de Guadalupe Díaz Rendón, p. 1.

3.- ACM-AMM, Padró Municipal d'Habitants. GOB 0830, 1924, p. 756.

4.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, *op. cit.*, p. 3-4.

5.- *La Vanguardia*, 15 de novembre de 1935, p. 12.

7.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, op. cit, p. 5.

8.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, op. cit, p. 6.

9.- Arxiu Boter de Palau de can Català (= ABPCC), carta de 15 de juny de 1939.

10.- ABPCC, postal de 8 de juliol de 1939.

11.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, op. cit, p. 6.

12.- *La Vanguardia*, 16 d'abril de 1940, p. 4.

13.- La correspondència entre Antoni Díaz García i Manuel de Falla és a l'Arxiu Manuel de Falla, de Granada (= AMF). La família Díaz ens n'ha facilitat una còpia. Són sis cartes en total (tres del mestre Falla i tres d'Antoni Díaz). La primera porta data del 3 de setembre de 1940 i la darrera del dia 11 de novembre de 1941. Els descendents d'Antoni Díaz també van dipositar-ne una còpia a l'Arxiu Municipal de Mataró.

14.- MASMM. Llibre de registre de baptismes núm. 18, full 146.

15.- AMF, carta del 3 de setembre de 1940.

16.- Íd.

17.- AMF, carta del 27 de novembre de 1940.

18.- AMF, carta del 25 de juliol de 1941.

19.- AMF, carta del 28 de juliol de 1941.

20.- ABPCC, carta del 31 de juliol de 1941.

21.- El president de Mèxic era, aleshores, Manuel Ávila Camacho.

22.- AMF, carta del 10 d'octubre de 1941.

23.- AMF, carta del 11 de novembre de 1941.

24.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, *op. cit*, p. 7.

25.- ABPCC, carta del 14 de novembre de 1941.

26.- Íd.

27.- ABPCC, carta del 25 de febrer de 1942.

28.- ABPCC, carta del 7 de juny de 1942.

29.- ABPCC, carta del 22 de novembre de 1943.

30.- ABPCC, carta del 28 de juliol de 1944.

31.- ABPCC, carta del 12 de febrer de 1945.

32.- ABPCC, carta del 27 d'abril de 1945.

33.- *Notas biográficas* d'Isabel Díaz, op. cit, p. 8.

34.- ABPCC, carta del 16 de maig de 1945.

35.- Fragment que es pot llegir a la documentació familiar, cedida gentilment per Guadalupe Díaz Rendón.

36.- Els títols de les pel·lícules que Díaz *Conde* va musicar es poden consultar a: https://www.imdb.com/name/nm0006054.

BIBLIOGRAFIA

BADIA (1992): Vicenç Badia i Santamaria, «Orquestres i orquestrines. La música lleugera a Mataró (1920-1960)», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 44, p. 16-24.

BONAMUSA (1958, 26 de juliol): Ricard Bonamusa, «Al habla con... D. Antonio Díaz Conde», *Mataró*, p. 3.

CHAUMEL (2015): Jorge Chaumel Fernández, *Los profesionales cinematográficos republicanos exiliados en México en los años cuarenta y cincuenta* (tesi doctoral). Madrid: UNED.

CUSACHS (2017): Manuel Cusachs i Corredor. *Vicenç Badia i Santamaria (1914-1998)*. Mataró: edició particular de Vicenç Mora.

ENRICH (1987): Francesc Enrich i Regàs, *La vida a Mataró al primer quart de segle*. Mataró: Patronat Municipal de Cultura de Mataró.

J. R. E. A. (1952, 15 de març), «Al habla con... D. Antonio Díaz Conde», *Mataró*, p. 3.

MASRIERA (2006): Francesc Masriera i Ballescà, *Jordi Arenas, la sublimació de l'art*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MODOLELL (1989): Josep Maria Modolell, *Pel Camí del Mig. De Cabrera a Mataró*. Cabrera de Mar: Oikos-Tau.

RECODER (1977, 3 de febrer): Emilio Recoder Clavell, «Antonio Díaz Conde», *Mataró*, p. 13.

SALAS (1964): Ramon Salas i Oliveras, *Mataró i l'ensenyament*. Mataró: Caixa Laietana.

SALICRÚ (2006): Ramon Salicrú i Puig, *Mataró, carrer a carrer*. Mataró: Edicions Capgròs.

TORRA (1977, 11 de gener): Enric Torra, «El compositor Antonio Díaz ha muerto», *Mataró*, p. 4.

VINIEGRA (1966): Juan J. Viniegra y Lasso de la Vega, *Vida íntima de Manuel de Falla y Matheu*. Cádiz: Diputación Provincial.

Col·labora:

Amb el suport de:

AMSEL
ASSESSORS

